

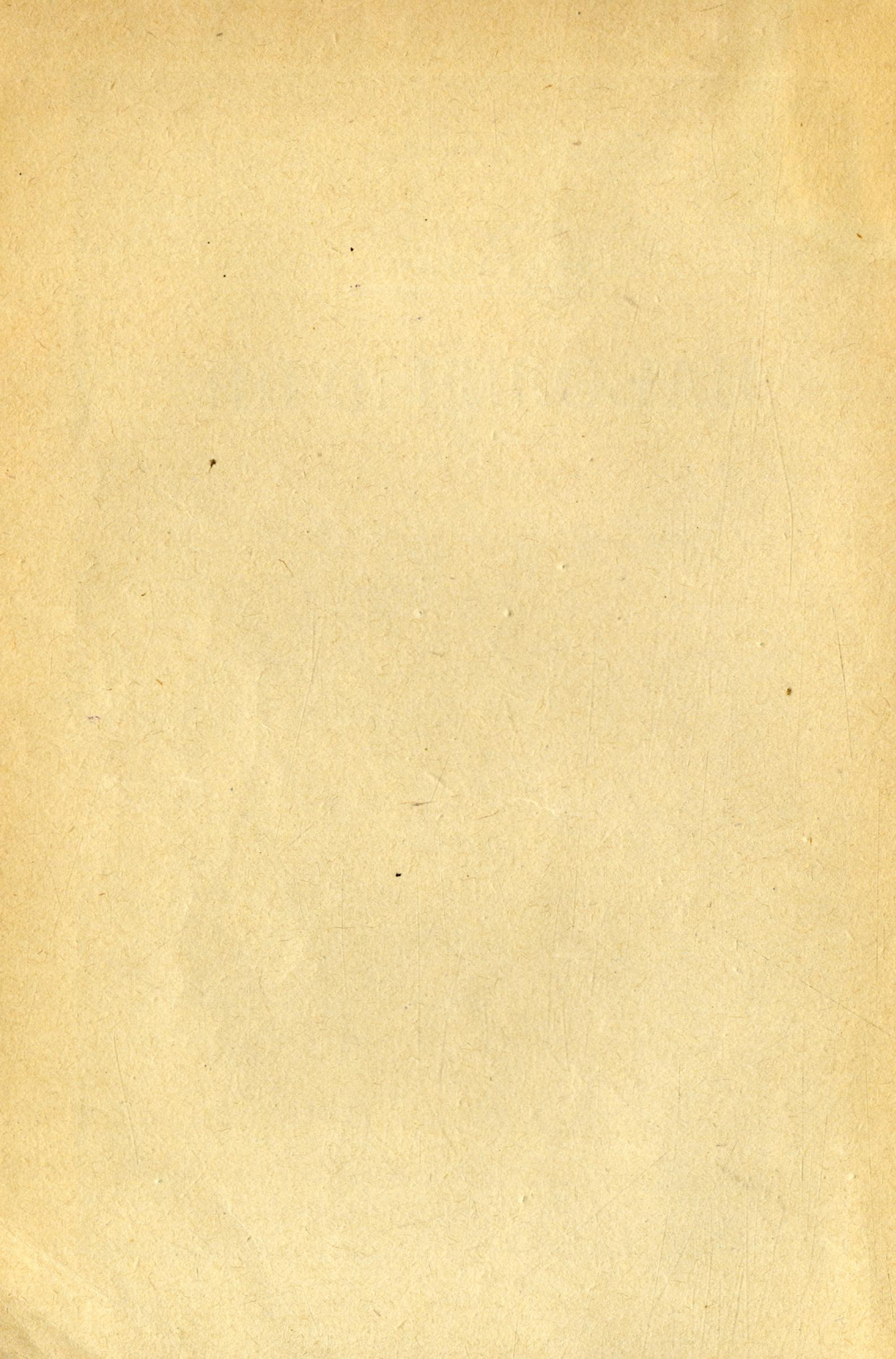
77150

211/2

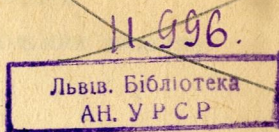
ІЛЬКО ГАВРИЛЮК

НАБОЛІЛІ ДУШІ

ПОВІСТЬ

06
10
17/IV 509.
ІЛЬКО ГАВРИЛЮК.

НАБОЛІЛІ ДУШІ

ПОВІСТЬ.

Розд 13
17/IV
~~77150~~

Накладом часопису „Час“
Чернівці 1929

З друкарні „Емінеску“, вулиця Панська ч. 11.

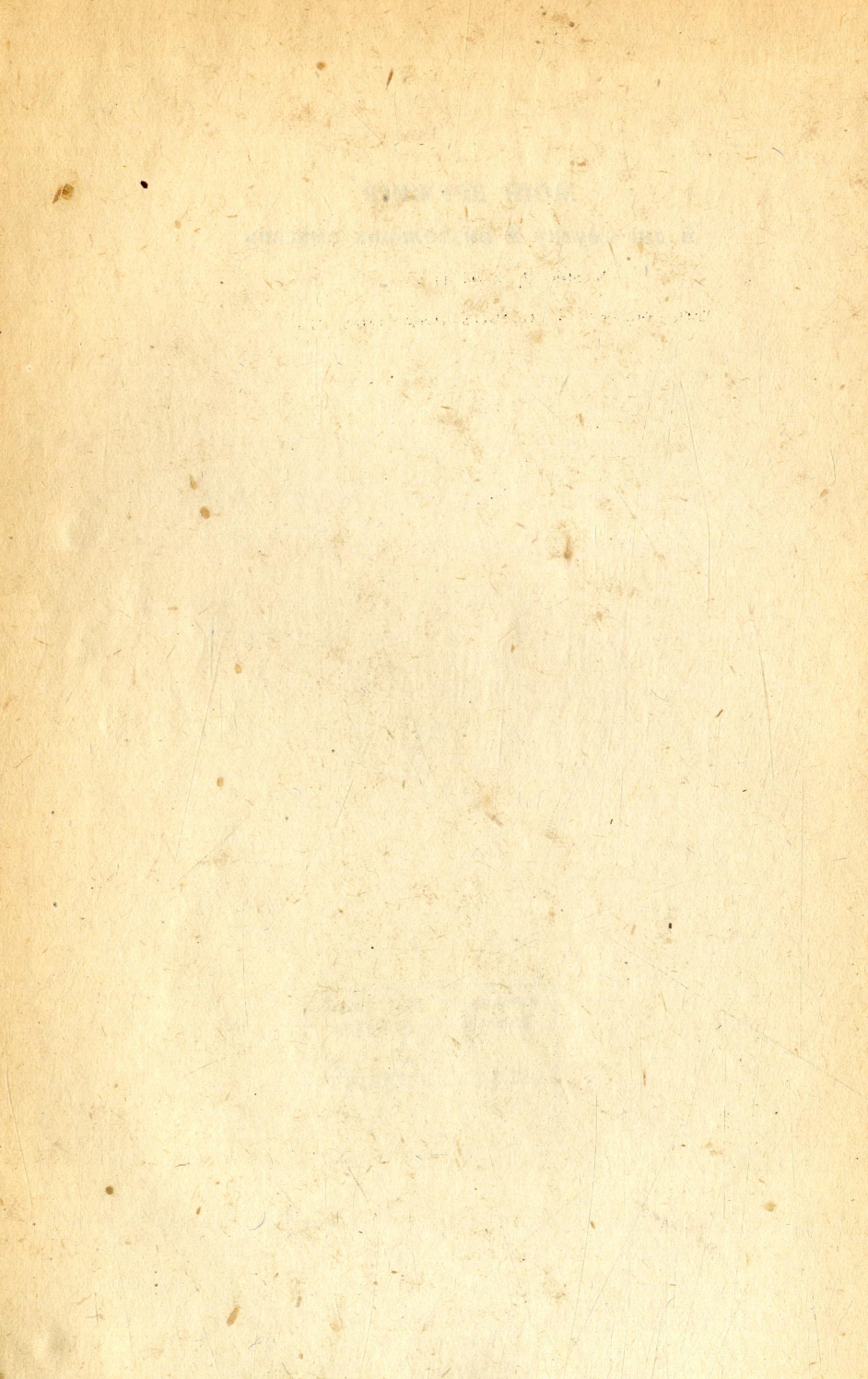
449-5/18-2/57

Львівська державна
наукова бібліотека

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 6870

МОЇЙ ДРУЖИНІ

в дні смутку й визвольних змагань

Плакала скрипка...

Звуки сумні й тихі, брєніли в кімнаті, й чулося, що родяться вони в змученій, наболїлій душі.

Тихі й журливі, вони нарікали, й розповідали про горе...

Минули літа; мрії не забулися; немає щастя; губилася віра...

Юрась грав і розповідав, що душа його змучена й самотня, й немає другої — рідної, щирої й чистої, якаб зрозуміла його, відчула його болі, його страждання, об'легчила й утворила спільне життя.

Звуки дужчали, ширились і ридали й стогнали болючим жалем: розбитих мрій, втрачених надій...

В цей час відчинилися двері, й в них станула дівоча постать.

— Міро! Як ви тут? — запитав здивовано Никодим, і пішов на зустріч.

— От несподівано, — промовила Міра грудним низьким голосом, даючи Никодимові руку.

Юрась опустил смичка, повернувся до дверей і глянув на Міру.

Червона хвиля світла обгортала ясними кругами дівочу постать, яка здалася йому такою знайомою, такою близькою. В грудях розхвилювано забилося серце.

„Вона“ промовив хтось нечутно в його душі. В цей час з-за п'яніна встала доня господаря й хутко підійшла до Міри.

— Дуже рада вас бачити. Я прохала вашого дядю прийти разом із вами, бо недавно сюди приїхала, й майже не маю знайомих, дуже рада.

— Панна Нора, — промовив Никодим, — незмінний акомпаньатор мого брата; а це й мій брат, Юрась — рекомендую.

Юрась наблизився й пильно вдивився в Мірине обличчя: гарний трохи короткий овал обличчя, виразні темні брови, тонкі різко окреслені губи, вказували на міцний характер і самовпевненість; із її темних очей і осяяних усмішкою уст виливалася енергія й гордість.

Юрась стиснув її руку й вчув, як по його тілі пройшло радісне хвилювання. Це хвилювання мабуть передалося й Мірі, бо вона враз підняла на Юрася очі, й пильно вдивилася в його зінці. За мить вона опанувала себе й заговорила:

— Мені шкода, що я своєю присутністю припинила музику, я чула ще в передпокою, й хотіла слухати далі.

— А хіба в нас мало часу? — відповіла Нора.

— Як що ласка ваша то прошу.

— Моя роля невелика, от як пан Юрась.

— Пан Юрась? — Міра повернула голову, якось загадково зупинилася очима на Юрасевім обличчю, й тихо промовила:

— Гадаю пан Юрась не відмовить?

Він ледве володів собою, не міг одірвати від неї своїх очей, і почував, що можлива для нього ще радість, можливе щастя; мовчки вклонившись, взяв до рук скрипку.

Нора заграла прелюдію перерваної п'єси.

— Не те, не те! Прощу, — промовив Юрась протягуючи Норі інший зшиток.

Вона взяла й здивовано подивилася на ноги.

— Алеж цю річ ми ще ніколи не грали?

— Нічого. Виж акомпануєте з листа. Не відмовте вже з ласки своєї.

Нора глянула по нотах із початку до кінця, затим перевела очі на Юрася, й загадково посміхнувшись сіла до п'яніна.

Юрась провів по струнах смичком, і в звучному „алегро“ пролунали перші ноти: Крейслеровського: „Радощів кохання“...

Хутко-хутко торкає він смичком струни, й вони згучать так бадьоро, так радісно; так багачко в цих згуках життя, кохання й віри...

Це перше кохання: чисте й яскраве, палке й певне, як промінь сонця...

Нараз почувся коротенький тріск, і тихий зойк струни.

Юрась зблід, опустив смичка, й вдивився на розірвану струну, що висіла безпорадно по боках скрипки-скрючена й коротка.

— Що то? — запитала Міра, й нахилившись через стіл, глянула на Юрася. Її вдарив погляд його смутних очей, і вона запитала знову:

— Що вам? Що сталося?

І якимсь незвичайним, чужим здався їй її голос.

Юрась болізно всміхнувся, й сумно подивився на слід, що залишила на живиці розіграна струна.

„Невже й в серці моїм залишиться тільки розірваний слід?“ — подумав Юрась, і коли клав на стіл скрипку, руки його тремтіли й почувалася втома.

— Панно Норо! Я більше не можу. Я ліпше слухатиму вас.

Він сперся плечима на одвірок, і вчув, як у грудях розлилося передчуття чогось болючого й страшного. Але навкруги було так весело: чулися бадьорі голоси, сміялася своїм дзвінким сміхом

Нора, щось оповідав господареві брат, все було так звичайно.

Юрась струсив головою наче хтів одігнати від себе тяжкі думи, підняв до гори очі, й став любовати з відблисків, що розкинулися по стелі від лампи.

— Пан Юрась про щось замислився?

Юрась повернув голову й зустрівся поглядом із Мірою.

— Панна хоче заглянути в чужу душу?

— Коли то є можливим.

— Є думки, які страшно оповісти навіть самому собі.

— Навіть, що перед вами ваш давній щирий друг, і що він розуміє вас.

І вона пильно вдивилася в Юрасеві очі.

Він глянув на ню, погляди їх схрестилися, й він ще з більшою силою відчув, що ця дівчина стала йому надзвичайно рідною, надзвичайно близькою. І йому захтілося сказати їй про свої думи, про свої страждання, розповісти про все своє життя... Але не сказав, лише тихо промовив:

— Душа болить, але не варто вам про це казати, не варто.

І одвернувшись до вікна ледве чутно зітхнув.

В цей час Нора заграла Бетовенську сонату, й стало тихо.

Юрась одхилив заслону й дивився крізь вікно.

На небі, наче тихі блиски самоцвітів, світилися зорі; повагом проходила невелика хмарка, й за кілька мить з'явився місяць.

І Юрасеві здалося, що місяць, який із високого неба дивиться на землю, все бачить, все розуміє... Йому шкода всіх самотніх, усіх змучених, усіх кого обійшла доля... Він обходить землю з краю до краю, зазирає в кожний куточок, у кожну змучену душу; шле своє чарівне світло, й тішить, і

нагадує, що є десь інше життя, що всіх згодом десь чекає щастя, спокій і радість. Засмучений людським горем він живе по небі, й сяйвом своїм будить мрії, будить надії...

Юрась прихилив голову до віконниці, дивився на місяць і почував, як щось таємниче, на причудгарне, вливалось в його душу, будило прекрасні мрії, й співало про щастя...

Перша частина сонати скінчилася. Юрась підійшов до Міри й сів поруч.

— Скажіть, панно! Чи збуджує у вас музика якісь очевидні уявлення! чи проносяться перед вашими очима: картини, образи й переживання?

— Я сама не граю, але музику люблю. Відноснож втілення її в реальні образи, то тут, мені здається, треба вже не тільки любити музику, а розуміти її, бути підготовленою.

— Може й так. Хоч мені здається, що одного знання мало, треба чулої душі, треба художньої й ніжної вдачі.

На хвилину замовк наче до чогось прислухаючись, за тим знову звернувся до Міри.

Зо мною часто трапляється, що музика в мойому уявленню, приймає виразні окреслені риси, й малює передімною цілу зміну переживань, ціле життя... Зараз брат грає „Полішенеля“, й от у цьому місці, я уявляю собі, як Полішенель стрибає по арені з дзвіночками, й своєму клоунському убранні, й потішає глядачів, і чується як подобається їм його комедіянство, як зростає їхнє задоволення... от оплески... чуєте? оплески! Панно, Міро, заплющіть очі, й ви перенесетесь в цирк, на арену... А от у цих поважних і смутних згуках, хіба не уявляється горе й драма? Драма душі, не клоун, а людини в убрані Полішенеля?

— Почувати так образно музику, так її собі уявляти, це щастя — промовила Міра.

— Щастя? — І Юрась сумно всміхнувся. — Для мене воно неможливе.

Я знаю що колиб захтів хоч крихотку того щастя мати для себе, то ви перша не далиб його мені.

— Це не від мене залежить.

— Може й від вас.

Міра не погоджуючись, похитала головою.

— Від вас, — рішучо й твердо промовив Юрась.

— Дайте мені надію бачити вас завтра, й щастя в мене буде. Вийдіть до мене, скажіть де маю на вас чекати, й я буду щасливий.

— Я не можу... Я ще ніколи ні до кого, на побачення, не виходила. Ні, я не можу.

Він пильно подивився в її очі й тихо промовив:

— А якби ви знали, що я вчув, що зрозумів у першуж мить, як побачив вас, то може й прийшлиб. Ну, щож, пробачте.

Підвівся, одійшов до столу, взяв скрипку й почав лагодити струну.

Мірі хтілося схопити його за руку, затримати, сказати, що вийде, але це промайнуло лише в думках — сама сиділа.

Юрась загравав знов і все навкруги неї стало смутним і темним: зі скрипки вилітали згуки повні журби й тяжкого болю душі.

І Міра відчувала, що він грав для неї, що згуками ціми промовляв до її серця.

І коли він повернувся до лямпи, вона побачила його бліде втомлене обличчя, сумні очі, й їй стало жаль його. Не могла зрозуміти, що з нею робиться, почувала, що її тягне до нього якась непереможна сила, й не помічаючи сама, як це сталося, підійшла до нього, й тихо промовила:

— Я прийду.

II.

Було ще далеко до трох, як Юрась вийшов на побачення. Йому все здавалося, що Міра може

вийти раніше, й не зустрівши його піде зовсім. Вже кілька хвилин минуло, як годинникова стрілка показала три — Міри не було.

„Невже роздумала? невже не прийде?“ — хвилювався Юрась. „Ну, пройду ще раз до краю вулиці й назад, як що не буде — піду відси геть,“ — думав Юрась. Але пройшов раз і другий, повернув уже й втретє, як нараз вгледів на краю вулиці жінчоу потсать, і хутчій догадався, ніж пізнав, що то вона.

І враз на душі стало легко й вільно. Він перейшов на другий бік, і пішов на зустріч. „Зараз, зараз“ — якось хвилююче відбивалося в його грудях, — „зараз вона підійде й заговорить, зараз почую її голос, побачу близько-близько це вродливе обличчя, ці карі очі“... і от вона вже протягає руку.

— Добрийдень, панно Міро, — промовив Юрась ласкавим голосом, стискаючи її руку. — А я гадав, що ви вже не прийдете.

— Так, я довго вагалася, поки вирішила вийти. Але я дала слово, й як бачите додержала його.

— Я дуже радий, дякую, — промовив Юрась, нахилився й глянув у профіль її обличчя. В день воно було ще кращим. Її білий румяний видочок, відбивав молодістю й здоров'ям, а низький грудний голос чарував своєю милозвучністю.

— Панно, Міро! Колиб ви знали, як ви зворушили мене вчора своєю прихильністю й увагою. В вашому голосі, в ваших вчинках було стільки почуття й доброти, й так втішно було від того на душі. . зараз, коли я бачу вас біля себе, відчуваю до вас щось таке близьке й рідне.

Вона підняла свої темні довгі вії, глянула на Юрася, й лагідно всміхнулася.

Юрась на хвилинку замислився, далі рішучо заговорив:

— Як це не тяжко мені, але перше ніж бути з вами на далі, мушу торкнутися неприємного для мене питання.

— Я слухаю, — промовила Міра й не підіймаючи голови дивилася собі під ноги.

— Я повинен сказати вам, що тут деякі люде, розповсюдили про мене неправдиві обурюючі чутки. Довідавшись, що я в тюрмі, почали вигадувати ніби я великий злочинець, ніби втік сюди від суду й таке інше. Звичайно це мене не обходить, як політичний діяч сидів я у в'язниці не раз, але сидів за певні ідеї й можу чесно і просто дивитися людям у вічі. Але я розумію, що ці наклепи можуть дійти до вас, і гадаю, що мушу про це вам розповісти сам. Сумління моє чисте й честь не заплямована. Коли ви вірите мені — залишітесь зо мною, а ні, то покинете, й більше ми ніколи не зустрінемося.

Міра слухала його тихий розхвильований голос, і всім еством своїм почувала в його словах правду. Підняла на нього очі, на мить зупинила їх на його зіницях і рішучо промовила:

— Я вам вірю.

— Дякую. Я знав, що ви відчуєте правду.

— Мені хтілосьби бути зараз подалі від цих вулиць і цих будинків, — промовила Міра, — бути там де простір і тиша.

— Це чудово, ходім.

І вони звернули на вигін.

Ледве-ледве морозило. По дорозі в два ряди, стояли великі дерева, лише зрідка вкриті жовто-бурим листям; під ногами шелестіло, й здавалося наче хтось там — у низу, скаржиться, що наступали на нього й закривали сонце.

— Вже зима, — промовив Юрась, — хутко новий рік, а мені здається наче зараз осінь. Снігу нема й сонечко так тепло гріє, якоюсь меланхолією віє навкруги, й хочеться розмовляти так щиро й душевно.

Міра йшла задумлива, підкидаючи носками черевиків зів'яле листя, нараз тихо запитала:

— Пане, Юро! Що було з вами вчора?

Юрась на мить замислився, далі тихо відповів:

— Не знаю, чи зрозумієте мене як треба. Було згадано багацько сторінок минулого життя...

За тим рішучо промовив:

— А знаєте, панно, з вашим приходом добавилася ще одна — нова, така яскрава й разом із тим така невідома.

— Я хочу знати хоч цю нову.

— Мила, панно, — промовив Юрась, ніжним сумним голосом, — вже багацько літ, я ніколи нігде не грав пес, у яких чуються веселощі і радість, ніколи, бо всього цього в моєму житті бракувало, а коли й траплялося щось такого грати, то лише як пробу. Життя моє було складне сумне, такою була й моя музика.

— Я це почувала.

— Я не знаю як це сталося, — знову заговорив Юрась, — але ви увійшли й мною опанувала радість. Не знаю чи сила в вас така є, чи душі наші порозумілися, але мною дійсно опанувала радість, і мені захтілося виконати річ, яку я ніколи не грав прилюдно. Я грав і все співало в моїй душі, раділо серце, відчувалося щастя, й враз — вірвалася струна... Мені здалося наче щось увірвалося в мене в середині, й полетіло в якусь безодню, й не стало щастя, щезла радість... я фаталіст і вірю в призначення долі; я вірив і знав наперед, що колись зустріну вас, іменно вас таку ніжну, чисту, прозору. Я почував, що іменно така як ви призначена мені долею, й коли ви ввійшли, якийсь таємничий голос сказав мені: „Вона“. І я зрозумів, що належу вам цілком, із тої хвилини як побачив вас.

Міра слухала й дивувалася собі. Вона й у своїй душі почувала щось нове, почувала, що дійсно

межи нею й ним сталося щось таке, чого ніколи раніше з нею не траплялося.

— І от коли врвалася струна, в мене захопило дух, стиснулося серце, мені здалося, що це попереджаючий страшний знак. Струна була цілком нова.

Міра розтулила губи, хтіла заперечити йому, хтіла сказати що це не так, але слова не вилітали з уст.

— Може мої передчуття й справдяться, але відступитися від вас я вже не можу. Це понад силу мені.

Вони опинилися на цвинтарі.

Сонце котилося на обрій, фарбуючи в червоний колір монументи, кущі й дерева. Сіли на огорожі проти сонця й на якийсь час замислились.

— Вам не зимно? — запитав Юрась, і нахилився над нею.

Її голівка в той час була наповнена думками про нього. Вона сиділа не рухаючись і дивилася кудись далеко поперед себе злегка торкаючись його плеча.

— Не зимно вам? — знову запитав Юрась, і нахилився до неї ще ближче. — Міруся! — промовив Юрась ніжно й взяв її руку в свою. Хвиля теплого почуття радісного й чистого, розлилася в його душі.

— Мірусенічко! — знову тихо промовив він. І в цьому єдиному слові, почулося те велике й важне, про що хтілося оповісти.

Вона зрозуміла це, й, глянувши на нього ласкавим поглядом, промовила:

— Радісно жити, а вмирати страшно.

— Ви й не вмиrete. Вмире тільки ваше тіло, а душа велична й безсмертна буде жити й надалі.

— Не вірю я в це.

— Це ваш твердий висновок?

— Поки, що, лише погляд.

Тоді він почав їй казати про безсмертність душі; промовляв довго, палко й впевнено.

Коли скінчив, Міра підняла на нього очі, й тихо промовила:

— Від вас я почула багацько нового. Може ви й маєте рацію.

— Так, панно Міро. Треба вдуматися в те, що я сказав; прочитати авторів, над усім цим помислити, й тоді тільки робити висновки, й приймати той чи інший світогляд.

На небі зза хмар з'явився молодик, а ліворуч під ним засвітилася перша зірка.

— Як непомітно спустилися сутінки, — промовила Міра. — Холодно, ходім вже, — й рішучо підвелася.

Вони вийшли на шлях. Все більше й більше темнішало. З'явилася друга й третя зірка, далі ще й ще, й згодом покрилося ними все небо.

Юрась глянув у гору, замилювався небом і взявши Міру під руку зупинився.

— Ви подивіться на цю безмежну широчінь, на ці мільйони Божих сотворінь. Скільки невідомого, величнього й мудрого в цих небесних тілах, із яких кожне уявляє особливий цілий мир. І чи не здається вам у цей час, перед цим безмежним космосом, занадто непевним, занадто зухвалим учення людей, які не визнають Бога й безсмертності душі, утвореної по його образу й подобию? Мене просто дивує коли чую, як якась засліплена гордощами людина з патосом викрикує: „Нема Бога! Є лише людина й розум. Цар природи — я, людина!“ Боже мій! Людина — ця світова пилінка, яка не знає чи буде вона існувати завтра, чи побачить завтра світ, осмілюється повстати проти Всемогутнього, Всемудрішого, й не визнавати Його. Сумно й тяжко мені стає, коли я читаю або слухаю подібне учення.

— Я з задоволенням слухаю вас, — промовила Міра — й буду дуже рада, коли ви допоможете мені розібратися в деяких питаннях.

— Охоче зроблю, що зможу.

Настав час розходитись. Міра щиро по дружньому подала Юрасеві руку, й спокійно промовила:

— Після завтра я вийду на прохід, — затим переступила за браму до свого будинку.

Увійшла до своєї кімнати, не роздягаючись сіла біля столу, схилила на руку голову й замислилась.

Вона почувала що щось невідоме таємниче зєднало її з Юрасем, що межи ними з першоїж зустрічі зародились особливі близькі стосунки, але які вони були, яка духовна спільність зєднала їх, вона ще собі добре не уявляла. Юрась так походив на всіх тих, що раніше зустрічалися на її шляху, він був такий особливий...

Вона роздяглася, лягла в постіль, заплющила очі, й хтіла заснути, але Юрась, як живий стояв перед очима.

„Невже я покохала? покохала першим ще не знаним коханням?“ — подумала вона. І ця думка обняла жаром її обличчя, й спомини про нього наповнювали її голівку чарівними мріями..

III.

Сонце спускалося все нижче й нижче. На лимані світилася широка хвилююча червона смуга, а за нею темні води бігли до Чорного моря.

Юрася потягнуло до цих вічно живих хвиль. Він зійшов у провулок, що вів до берега, й опинився біля невеликої затоки. Слідом за ним до берега підїхало кілька возів набірати пісок.

Останній соняшний промінь щез за довгою широкою хмарою, край якої світився золотом, і відбивав лілійовим коліром. Фарби губили вже свій різнобарвний відтінок, згущалися й темніща-

ли; на воді якийсь час ще світився жовтуватий відблиск, але хутко погас і він, і поволі спустилися вечірні сутінки.

Робітники, накладаючи пісок, перегукувались, зачіпали один одного сороміцькими жартами, й голосно реготали.

Юрасеві захотілося відійти від цього буденного життя, від цих скрійних жартів і сміху, розібратися в своїх настроях і помислити про майбутнє.

Він пішов повз беріг.

З боків де-не-де виринав купами жовтий нескошений в осени очерет і шумів свою повітряну пісню. А далеко через лиман за яких шість-сім верст маячили села рідної землі, яку довелося покинути, й на яку знову кликали його обставини. Там знову має розпочатися боротьба. Чим-то вона скінчиться? чиєю перемогою? — хто знає? Може знову доведеться впасти в нерівній боротьбі, може й загинути? — хто знає? І тяжкий сум обгортав йому душу. Він дійшов до величенької завади, біля якої побачив Міру.

Очі її дивилися кудись поверх його голови; коли він підійшов вона перевела свій довгий глибокий погляд на нього, й йому здалося, що вона знає його думки, читає в його душі.

Привіталися й якийсь час мовчали. Далі Міра підняла з плечей хутровий комір, стулила його біля шиї, й наче про себе заговорила:

— У ваших очах і всій постаті, відбивається якийсь страждання.

— Можливо.

Дійсність життя.

— Хіба воно у вас було таке смутне? Мені воно здається таким легким і радісним.

— Це тому, що ви не знаєте яким це життя є справді. Жили ви як пташечка під крильцями батьків, і не мали нагоди пізнати справжнього життя, з його горем і бідою, з його прозою. Кепсько воно

11-996

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Львівська державна
наукова бібліотека

№

6870

проходе, але не буду казати вам про ці темні боки його, ви занадто молода й чиста, й все брудне, тяжке не повинно торкатися вашої душі. Мені вже трицять літ; здається й не багацько часу минуло, а скільки пережитого за мною, скільки смутку й страждань.

— Скажіть, пане Юро, чи не було вже якоїсь життєвої драми?

— Коли брати тільки моє особисте інтимне життя, — його в даному разі ви мабуть і розумієте, — то дійсної драми не було. Страждання може й були, але я казав собі: „Життя коротке, й треба жити на всю широчінь, коли ти живеш і коли ти вільний, користай із кожної хвилини“. Я тоді не вірив у якийсь ідеальне кохання, й нічого не хтів знати крім задоволень, і так життя своє палив із двох кінців. Із одного — тяжка нервова праця, складна відповідальність, неволя, а з другого — боячись аби життя не стало одноманітним, сіреньким — брав од нього все, що було можливо. Але в глибинах душі жило, — правда задушене неясне, — бажання святого чистого кохання. І те несвідоме тоді, ідеальне чисте бажання, я заховав і до тепер. І от коли я зрозумів свої життєві помилки, коли став ліпшим, коли шукаю родинного щастя, воно минає мене й я самотній. А так хочеться чистого кохання, спокійного щастя. Я дожив до таких літ, коли життя без дружини губить свій зміст, докучає неодружене товариство, втомлює бурлякування, вже з'являється потреба іншого життя: тихого родинного куточка, присутності близької рідної людини. І якби знайшлася така душа, якаб зєдналася з моєю й дала мені це все, то я в Бога нічого більше для себе й не прохавби.

Міра повернулася до нього, й хвилюючись тихо промовила:

— Мені чомусь боляче за вас.

— Боляче кажете? — й Юрась пильно подивився в її очі. Він зрозумів, що в серці її вже жило почуття до нього, й радісно заговорив:

— Так, панно Міро! В попередньому життю я був нещасливий, але тепер здається своє щастя знайшов.

Міра почервоніла, опустила вії й ще щільніше загорнулася в хутро.

— Ви все затуляєте шию, мабуть зимно з лиману, ходім звідси.

І вони повернули до головної вулиці. Проходячи повз один будинок, почувли як хтось грав на лянніно.

— Дивно мені, панно Міро. Така ви ніжна, чула, любите музику й не граєте. Коштів бракує вам, чи не маєте часу?

— І кошти є, й часу вистарчилоб, а так якось склалося.

Юрась здивовано здвигнув плечима.

— То хочби тепер почали. Батько ваш людина заможна, вчителька тут є добра, й часу, як ви кажете, в вас є досить.

— По старосвітському живуть мої батьки, й не розуміють мене; не розуміють і духовних потреб моїх. Ще добре, що хоч освіти не заборонили, й дали змогу скінчити гімназію.

— Шкода. А я себе лише музикою тут і спасаю.

— Спробую; може й вдасться почати, тим більше, що революція на Україні знову починається й мабуть доведеться залишитись тут на довго.

— А я після завтра їду.

Міра враз зупинилася. Щось стиснуло її за серце й вона ніяково запитала:

— Як?... післязавтра... так хутко?

— Мушу. Політична ситуація на моїй Батьківщині склалася так, що вимагає моєї присутності.

Вона замовкла й тихо пішла далі.

Юрась зворушеним голосом заговорив знову:

— Панно Міро! За кілька разів, що я бачився з вами, ви викликали в моїй душі все найкраще, що тільки було в ній. Я знаю, що поїду, але вас вже не забуду. Мені буде тяжко не бачитись із вами, й від вас залежить облегчити мою самотність. Дайте мені ваш портрет. І хвилини смутку й нудьги, коли життя буде здаватися занадто складним і тяжким, я буду дивитися на ваш портрет, і згадувати вас живу. Цей портрет буде завжди зо мною, й я ніколи не розлучуся з ним.

— Я не знаю... Я подумаю; може й дам, і тоді я завтра вийду а тепер до побачення.

І не подавши руки, не подивившись навіть, вона хутко пішла в другий бік.

IV.

Юрась збирався в подорож. У вечері мав рушати, а перед тим було призначено побачення з Мірою.

Коли вони зустрілися, Міра була збентежена, й щось ховала в муфі.

Юрась запитав про портрет. Вона хвилинку вагалася, виняла з муфу конверт, а з тим знову сховала його й промовила:

— Вчора ви сказали: „В попередньому життю, я був нещасливий, але тепер здається своє щастя знайшов“. Про що й про кого ви думали коли це казали?

— Я казав це між іншою розмовою, й не гадав, що ви звернули на це особливу увагу. З цього я бачу, як серіозно ви взагалі ставитеся до нашої розмови, й це мене тішить. Ви хочете знати?

— Хочу.

— Щастя про яке я казав, мені здається, прийшло з вами.

Міра нічого не відповіла, й мовчки подала Юрасеві конверт.

Він виняв звідти портрет. Очі її гарні й серйозні дивилися кудись у далечінь, і обличчя було

на папері як живе. Був напис: „У тяжкі хвилини життя згадуйте мене“.

— Панно Міро! Не тільки в тяжкі, а що дня буду дивитися на вас, згадувати, й це буде моєю втіхою.

— На довго їдете?

— Не знаю. Як що буде змога, на Великдень приїду; хоч на один день, а приїду, хіба що вмру. Сьогодні я цілий день думками був із вами. Ви ніби жива стояли переді мною, й так боляче, так боляче, що я не буду вас довго бачити. Ви, як метеор, з'явилися у мойому життю; так яскраво засвітили, й так хутко все проминуло. Я мушу їхати й залишаться мені тільки спомини про вас, а ви сами будете далеко.

— Поїдете й забудете про мене в виру життя.

— Ніколи!

— Там побачимо.

— Ніколи, Міро! Одного прохаю в вас: не забувайте ви про мене, згадуйте хоч іноді, а я про вас пам'ятатиму завжди.

— Може й не забуду, а тепер ідіть.

— До побачення, Міро, — й Юрась довго й щиро стискав її руку.

У вечері відїхав.

V.

Було два дні до Великодня, як Юрась повернувся.

Побачились вони тоді як Міра того найменше сподівалася. Вона була у вчительки музики, коли прийшов туди Никодим, і оповістив, що хтось має до неї важну справу, й чекає на ню в квітнику. Вона вийшла й побачила, що плечима до дверей стояла висока постать. Юрась повернувся, їхні погляди зустрілися, й в очах його вона помітила радість. Разом із цим вона побачила, що він дуже змарнів.

Привіталися щиро й по дружньому.

— Міро! Я слово своє виконав.

— І я, як бачите, марно часу не гаяла.

— Я дуже тим тішуся. В житті як на широкій ниві, бувають іноді такі часи, коли музика стає не тільки розвагою, а втіхою й цілющими ліками. Треба лише серіозно братися до неї, й доти студіювати, поки зможете передавати в ній свої настрої, свої переживання.

— Боюсь, що багацько часу мине поки я досягну цього.

Так вони дійшли до лиману, повернули на вузьеньку стежку, й пішли повз берег.

Все навкруги було наповнено ясным світлом і весняним теплом; чулася радість перших весняних днів, пахощі розпустившихся верб і зеленої трави; над усім простягалося блакитне небо, весело, яскраво світило сонечко.

Міра дивилася на Юрася, дивилася на його втомлене бліде обличчя, й їй шкода було, що в такий веселий соняшний день, може бути втома й горе.

— А не легко мабуть бути патріотом своєї вітчизни? — запитала Міра.

— Чому ви так гадаєте?

— А хіба не видно по вас.

— Так, панно Міро. А багацько людей думає, що український патріотизм наш є: або легкою забавкою, або віджившим романтизмом; багацько людей думає, що ми — які взяли за відбудування своєї вільної батьківщини, є мрійники й утопісти. Правда мало ще нас, і це особливо помітно тепер, коли треба вести за собою багато-мільоновий нарід — нарід темний, неосвічений, приспаний трохвічним сном, забитий трихвічними утисками, який не знає свого величнього минулого, який забув своє ім'я. Правда треба було багацько завзяття, великих переконань в правді свого діла, щоб узятися за цю велетенську роботу, але ми взяли. І патріотизм наш, це не забавка, не романтизм, а

тяжкий тягар, який доля звалила на наші рамена. Непосильний він, але скинути його ми вважаємо злочином. Багацько з нас загинуло, й може ще більше загине, але нагороду ми вже бачимо. Наш нарід, який на протязі довгих віків зазнав лише національного гніту, темний і здеморалізований губив своє національне ім'я, національну красу, тепер прокидається й намагається йти тим шляхом, на який ми його повели. І хоч окружені ми зо всіх боків ворогами, хоч і переживаємо трагедію за трагедією, але нарід із нами, й я вірю, що праця наша марно не пропаде, що наша вітчизна не загине.

Вони підійшли до великого каміння що стояв понад самою водою й сіли.

— Слухаю я вас, і соромно мені робиться, бо почуваю себе винною в тій трагедії, — глухо промовила Міра. — В моїх жилах теж тече кров рідного вам народу, а хіба я раніше хоч раз мислила про те, хто я й що маю робити? І нема чого дивуватися нашим невдачам, коли не тільки наші селяне й робітники, а навіть ми — освічені, інтелігентні люди, були такі несвідомі, а часом і байдужі.

— Щож, панно Міро. Може наша інтелігенція, вже й не так винна. Винен той проклятий централізм, той необмежений московський монархізм і його державна система; от що нищило народний дух, руйнувало всяку національну культуру. Сумно й гірко тільки, що й тепер, коли половина мети вже досягнено, й коли національне почуття повинно булоб прокинутись у душі кожної чесної людини, ми бачимо яких іноді тяжких ворогів доводиться мати серед своєїж таки кривної але несвідомої інтелігенції. От де смуток, Міро, от де трагедія, — й він сумно похилив голову. — Бували часи, коли від усього цього охоплювала мене така розрада, такий роспач, що оттакби вхопив себе за голову й розбивби о камінь, щоб не бачити, нічого не чути... В такі хвилини я дивився на ваш

портрет і заспокоювався. Життя здавалося ліпшим і на душі ставало легче, було вже своє особисте життя, свої власні інтереси.

Міра сиділа схиливши голову, й непевно, хвилюючись запитала:

— А хіба в вас раніше не було свого особистого життя?

— Ні.

І це „ні“ було сказано так рішучо й певно, що Міра здригнула; випростувалась, схопила його за руку, й нервово запитала:

— Невже ви нікого щиро не кохали й вас ніхто?

— Може мене й кохали, може й щиро кохали, але я... — він замовк, підняв до гори голову, на мить замислився, наче хтів перевірити себе, й враз рішучо докінчив: — я нікого не кохав.

— Якже то? — промовила Міра, й опустила руку. — Я знаю, що на вашому шляху, було не мало жіноцтва.

— Ви кажете було не мало. — І він сумно осміхнувшись похитав головою. — Я був завжди самотній. Правда були хвилини, коли мене вабило до якоїсь жінки, але це була лише палкість, лише половий захват, а кохання, щирого чистого святого кохання — я не знав. Біля мене ніколи не було такої жінки, якаб перш за все бачила в мені людину, шукалаб духової краси. Багацько їх пройшло на моєму шляху, але жадна з них не викликала в мене розуміння як от та, без якої я існувати не можу.

Міра сиділа замислена, й якось механічно, як взагалі промовляють замисливі люди, заговорила:

— Мені здається, що найвище щастя для жінки — розуміння, що вона дійсно потрібна коханій людині, як людина, як душа.

Юрась повернув до неї голову, кинув поглядом по її обличчю, й ясно зрозумів, що тепер, як

і три місяці тому, його почуття до неї не змінилися, й цілком повірив у щасливе одруження.

— Дивлюся я на вас, і ви мені здаєтеся такою чулою, такою особливою. І може тільки ви одна й зрозумілиб мене, дізнавшись докладно про все мое життя...

Вона сиділа зігнувшись до землі, й перебирала рукою маленькі камінці, якими був засипаний беріг. Про щось мислила; далі встала на ноги.

Він узяв її під руку. Коли підіймалися на горбок, він лагідно ніжно притулив її руку до своїх грудей, і від цього милування на душі в неї стало легко й радісно, й якесь тепле приємне тремтіння розійшлося по тілі.

VI.

Настала тиха тепла великодня ніч.

О десятій годині вечора, Юрась вийшов із братом на головну вулицю. Цю ніч вони умовилися провести між своїм дружнім гуртком.

Прийшли до церкви.

Лунали великодні дзвони; все навколо освічувалося різноколіровими лихтариками, які носили в руках парубки й хлопчики, й здавалося здаля, наче світяться вони на морі, й гойдаються на тихих хвилях.

Зраділо серце від цього дзвону, від цього світла, й прокинулися в душі найкращі почуття, й хотілося любити всіх людей, навіть ворогів своїх, і молитися за тих, хто творить зло, коїть лихо.

Минувши церкву, вони на розі почули молоді бадьорі голоси.

— Мабуть наші, — промовив Никодим, і пильно вдивився в пітьму.

Зробили ще кілька кроків, і опинилися біля свого товариства.

Голосно привіталися. Юрась озирнув усіх очима, шукаючи Міру. Вона зрозуміла це, відділилася

від двох людей, що йшли обіч неї, й хутко підійшла до нього.

Вітаючись він ніжно стиснув її руку, й вже не відпускав. Усю цю ніч вони будуть укупі, нерозлучно, й від цього було весело, й все співало в його душі.

Всім товариством пройшли в кінець вулиці, й повернули назад. Уже були недалеко від церкви, коли він звернувся до неї з проханням, ще трохи погуляти.

— Не можна! — заперечила Міра, — всі йдуть до церкви, ходім і ми.

— Ми підем пізніше, а тепер ще трохи погуляємо. Дивіться яка прекрасна весняна ніч, Міро, дивіться!

І тихенько притиснувши її руку до себе, повів провулком до реформатської церкви.

— Сядемо і спочинимо, — промовила Міра, побачивши біля одного будинку лавочку. Доведеться ще довго стояти в церкві, а я трошки втомилася.

Вони сіли один поруч одного, й Юрась вчув як по його тілі пройшла приємна теплота, й палко забилося серце.

Він узяв її руку відгорнув рукавичку й ніжно притулився губами до білої долоні.

Вона потягнула руку до себе й тихо промовила:

— На що ви це робите?

— На те, що кохаю вас. Чуєте, Міро, кохаю.

Обличчя її враз зажевролося, вона заплющила очі, й відхилила назад голову. Це вона вчула вперше на життю.

Юрась нахилився ще ближче й тремтючим від хвилювання голосом промовляв далі:

— Все життя моє в вас. Я в першуж хвилину нашої зустрічі зрозумів, що кохаю вас; що ви іменно та, яка призначена мені долею. Так, Міро,

я люблю вас. Люблю за вашу душу чесну й прозору; за ваше серце чуле й правдиве, за те, що ви ще така юнна, чиста не попсована, не покалічена грубим життям і... за все, за все!

Вона повернула до нього голову, й глянула в вічі довгим поглядом.

— Не думайте, що все це я кажу під вражінням хвилини, — почав із нову Юрась. — Ні, я довго про це думав, але було страшно вам це казати. Я хотів раніше перевірити себе. Я поїхав і все таки кохав вас; повернувся й моє почуття захопило мене цілком. І тепер я свідомо кажу: Будьте моєю, будьте мені за дружину.

— Я теж кохаю вас, — промовила Міра. — Кохаю вперше на життя й...

Юрась не дав їй докінчити, він схилив на своє плече її голівку, й припав устами до її уст.

— Міруся! Радість моя! Там, далеко від тебе, я мріяв про те щастя, коли почую ці слова. І от воно прийшло, я почув і боюсь вірити, що це я дійсно чув.

— Так, Юрасю, кохаю. Коли я вперше побачила тебе, мене вразила твоя сумна музика, твої смутні очі; я хотіла втішити тебе, й не знала як, я не розуміла що зо мною робилося, але мені так хотілося бути з тобою, розмовляти тепло й приязно. Далі це почуття зростало, й я зрозуміла, що кохаю.

— Щастя яке! Мірусенічко моя, любя, єдина моя.

І він знову припав до її вуст.

А навкруги: зо всіх боків, їх оточувала тепла квітнева ніч; віяв тихенький вітерець; ясно сяли зорі; й радістю були перевовнені їхні серця.

В повітрі гучною луною прокотилися великодні дзвони.

— Підемо.

— Підем.

Коли взяв її під руку, подумав: „Тепер ця рука вже не чужа мені“, — й зітхнувши повними грудьми промовив:

— Моя кохана, люба дівчинко, колиб ти знала, яким надмірно щасливим я себе почуваю, як благословляю день і годину нашої зустрічі, як дякую Богові, за цю великодню ніч, за те що він послав мені тебе — красу мого життя.

Вона нічого не відповіла, лише щільніше притулилася до його руки, й так вони дійшли до церкви.

Великодня служба божа в невеликій церкві, серед простого віруючого люду; святі слова евангелія; добрий лагідний голос священника; чистий спів хору обгортали душу релігійним почуттям, і навівали добрі, чисті думки...

— Христос Воскрес! — почулося від алтаря.

— Во істину Воскрес! — відповіли парохіяне.

І коли Юрась відповідав: „Во істину Воскрес“, йому здавалося, що в його душі воскресає все найліпше, найчистіше, й народжується нове життя. І щиро, радо він цілував усіх із ким христосувався.

До дому йшли гуртом. Весело й бадьоро лунали молоді голоси, й здавалося наче вся природа наповнена радістю Святого Воскресення. За якийсь час почали розходитись у різні боки. Никодим повів до дому Нору, й Юрась вертався до хати сам. Над ним роскинулося ясне зоряне небо; тихо з боків вулиці шуміли дерева, дзвонили дзвони. Він підняв до гори голову й вдивився в небо. „Чарівна на віки незабутня ніч, любі деревця, й ви — прекрасні світлі зорі, я люблю вас“, — думав він.

Міра ввійшла до кімнати й почала роздягатися. Вона ніяк не могла звикнути з думкою, що вже наречена; від хвилини освідчення була наче зачарована.

— Юрась!... Юрась!... — прошепотіла вона про себе. Яке миле, яке близьке стало їй це ім'я.

І щаслива, радісна лягла в постіль. „Юрасю мій! Любий мій, коханий, коханий“... — думала вона, й зі щасливою посмішкою заплющила очі.

А з двох церков гули великі дзвони, безліччю подзвінь лунали маленькі, й не було тим звукам кінця. Вони без перерви зароджувалися там високо, на дзвіницях, відбивалися тихою радістю в її душі, й затихали в повітрі весняної ночі.

VII.

Кожного ранку Міра прокидалася з почуттям чогось великого й радісного, що охоплювало якимсь хвилюючим і бадьорим. Все дрібне докучче розвіялось, а те, що залишилось цвіло пишним цвітом. Всі ці дні вона жила в якихось чарах. Тут у цій кімнаті жило лише її тіло, а думки вітали десь далеко й мріяли про майбутнє життя, таке не схоже на сучасне.

Вона згадувала про Юрася й щось чуле рідне весь час обгортало її душу.

„За що він кохає мене? Чим ріжнюся я від інших жінок? — думала вона. — „Ах, чи не однаково мені за що? Аби кохав, і я щаслива, щаслива!“

І згадавши, що по обіді має з ним бачитись, хутко встала й почала вдягатися.

Коли Міра вийшла з лекції музики, то побачила, що Юрась стояв уже біля лиману, й замисливо дивився на протилежний берег, звідки ледве-ледве було видно білі хати й церкву.

Вона нечутно підійшла до нього й, схопивши за руку, голосно скрикнула. Він здригнув, але побачив її й засміявся.

— Ойже збиточне дівча!

— А ти страхополох! — і вона весело засміялася, потім взяла його під руку й вони пішли.

— Про що ви зараз думали? — запитала вона жартуючи.

— Дивився на протилежний берег і згадував свою недавню подорож. Невтішна вона була: тяж-

ка ситуація, що склалася в нашому політичному житті, турбувала й мучила мене, а з другого боку не давали спокою думки про тебе, Міро.

— Якіж вони були?

— Я їхав і думав: „Що чекає на мене?“ Я бачив, що в тобі вже зародилося кохання до мене, розумів, що й сам закохався. Думав: „Минуло три місяці коли кохання дійсно живе в її душі, то за час розлуки воно зміцнилося й щастеві не буде краю; ну а як ні? Коли тільки захопилася, й за ці три місяці розлюбила, що тоді?“ І страшно робилося, Міро, страшно, бо я не уявляю собі, як можу жити без тебе.

— Аджеж тепер ти щасливий, Юрасю?

— О, так, Міро. Коли я приїхав, і знову почав зустрічатися з тобою, що дня бачитися, то запевнився, що наші почуття не вмерли, а навпаки зміцнилися й збільшилися. І коли в цю незабутню великодню ніч, я почув од тебе, що ти на все життя моя, я думав, що це чарівний сон.

— А скажи, Юрасю, як би ти мене загубив, то хіба в тебе не булоб інших інтересів життя?

— Тепер ні.

— А праця?

Юрась іронічно всміхнувся.

— Ні, ти не смійся, Юрасю. Сьогодні в „Досвітних огнях“, я прочитала між іншим вірш Грінченка: „До праці“. Там є такі слова:

Праця єдина з недолі нас вирве:

Нумо до праці, брати!

— Далі є ще й такі:

Праця не зникне між людьми даремно:

Сонце засвітить колись.

— Знаєш, Юрасю, прочитала я цей вірш і довго думала. Згадала й те, що ти мені казав, і те що прочитала за цей час, і прийшла до висновку, що праця, то є найліпше, що може загоїти душевні рани, й задовольнити сумління.

— Так, Міро. Ти маєш рацію. Праця дійсно є цінність життя, але яка праця? Праця — чорна робота, є ярмо; праця — як обов'язок, іноді буває нудна й скрійнить душу; праця — як здобуття засобів до життя, часто знесилює, нівечить людину, й вона її клене. Мені здається, що є лише один вид праці, який може бути людині втіхою: це праця люба й вільна, де не силуєш себе, де матеріальні засоби не мають ніякого значіння, така праця прекрасна й цінна — згоден із тобою, але знай, Міро, що є в життю людини такий період, коли його душа прагне своїх особистих і тільки особистих переживань, не залежних не від яких зовнішніх обставин, коли до болю, до забуття хочеться жити тільки своїм особистим щастям. І от ти таке моє щастя.

— За що ти так кохаєш мене?

— За все. За те, що ти сама краса, ясність, що від тебе правдою й щирістю віє.

Вона слухала його як зачарована. Безмежно щаслива підняла до гори голівку й глянула в ясне вечірне небо; по ньому плили світлі білі хмарки, й ріжними колірами на них грало вечірне проміння.

Вони сиділи близько один біля одного, мовчки прислухалися до вечірніх звуків природи, до тої надзвичайної гармонії, яка утворювалася в їхніх душах, і чуло переживали те прекрасне, що вітало навкруги їх і в них самих.

VIII.

На першого травня було призначено гулянку. Місце обрали недалеко від села, в гаю.

День видався на причуд-гарний: теплий, ясний, соняшний. Невеличкий гай був увесь укритий зеленою травою, лісовими квітами; вздовж його тягнувся рівною низенькою стіною ще молодий очерет, а за ним сірі води лиману; привітно світило сонце; бадляро й весело цвірінькали пташки, а ще

веселіші й бадьоріше гукали голоси молоді, яка вже почала сходитися й зїзджатися.

Показався віз на якому лежало досить величеньке барильце з вином, а на ньому верхи в штучний позі сидів студент Петро Покорний, і високо піднімаючи руку, тримав якусь розмальовану чашку.

Враз почувся дужий сміх і викрик студента Вандера:

— Най живе Бахус — Покорний!

— Най живе! Най живе! — почали жартуючи вигукувати присутні.

— Щось рано цей Бахус на підпитку, — крикнув Дадан.

— А хіба помітно?

— А тож.

Віз підїхав і враз біля нього опинився Рауль Корне. Стрункий і дуже високий, він виняв чопа, й як болотняний птах заглянув у воронку.

— Хлопці! В бочці вже квартаи зо дві не вистарчає! — викрикнув він.

— Но?!

— Та невже?

— Брешеш!

— Слово чести — правда!

— От клятий француз! — вилаявся Петро.

Парубки й дехто з панночок окружили воза.

— А й справді промовив Вандер. От бачите, казав доручить мені возліяніє — булоб ціле.

— Обое рябое, — промовив Дадан.

— Тягніть цього Бахуса під три вітри! — викрикнув хтось із гурту.

І вся ватага кинулася до Покорного.

— Панове! Панове! — почав кричати Петро. — Не винен! Не вірите — дихну, як чесний чоловік. Це мабуть він нашкодив, — кричав Петро, показуючи на Никодима, який сидів на драбинці, й мов-

чав наче його тут і не було. Де хто кинувся до Никодима.

Він удав переляканого, й підняв лемент на весь гай.

— О, бачите як кричить зараз видно, що нашкодив.

— Правдиво! — скрикнув студент Давид Корне, вискочив на воза й почав штовхати Никодима.

— Братва! Слово чести разом пили, — кричав Никодим.

— Бреше! Я навіть і не нюхав. Не вірите — дихну.

— А ну дихніть, — промовив Дадан, і наблизився до Петра.

Той голосно дихнув, але не на нього, а в себе.

— Пив і цей, — промовив Дадан, і його смугляве обличчя скривилося в кумедну гримасу.

Рауль схопив Петра за ногу й почав тягти з воза; хтось схопив за другу, хтось за руку; де хто кинувся до Никодима. Піднявся лемент як на ярмарці. Нарешті Никодимові вдалося втікти.

В цей час підїхав віз із різними припасами; Петра пустили й почали росташовуватись.

Із горішньої дороги спускалися: Міра, та, Зіна, Юрась, Гордій Старченко, й студент Плямицький.

На зустріч їм побігла Дара.

— Що тут сталося, що ви підняли такий галас? — запитала Міра.

Дара блиснула гарними сірими очима й голосно засміялася.

— Ой не можу! — промовила вона нарешті. — Як згадаю, з якою міною Никодим сидів на возі, то сміх аж душить.

Далі почала розповідати про все, що було, й так вони дійшли до полянки.

За винятком доктора Тукальського й студента Волхіва, зібралися всі. Хлопці розкладали брезент, дівчата готували посуд.

— А що, панове, вино за дорогу всохло? — запитав Плямицький. — Треба було мені доручити; виж знаєте, що я його й до рота не беру.

— Що правда, то правда, — засміявся Дадан. — Сам як Діоген зі Синопу, в бочці навіть і живби.

— На свій аршин міряєте? — відповів Плямицький.

Петра й Никодима примусили настановляти самовара, але й тут не обійшлося без жартів. Щоб уникнути цієї роботи Петро зняв із Никодима чобіт і почав ним дмухати в порожню трубу. Никодим підняв галас, що він води не може носити, позаяк його чобіт пішов на „громадську роботу“. Знову кинулися до Петра; той утік. Довелося послати до криниці молодшого Старченка, а Давида примусили настановляти самовара.

Нараз почувся крик:

— Панове! напад! — і Міра з Ітою кинулися до воза, на якому переховувалася провізія.

Зза возу блимнуло дві руки, наповнені солодкими мазурками, й показалися голови Никодима й Петра.

— Спасайся хто може! — викрикнув Никодим, і дреманув у вздовж стежки. За ним кинувся й Покорний, напихаючи по дорозі рота смачною стравою.

— Пане, Федоре! А чи не час уже готуватися до шашлику? — почулися голоси.

А щож я сам удію, давайте помішників.

— Чогож сам? Хлопців хоч одбавляй. Ану, Никодиме, Петре, Оскар до роботи!

Але Никодим думаючи й тут відкрутитися, почав галасувати:

— Що це за порядки?! Я й вино вези, я й перець мели, й самовара став, і провізію пильнуй!

— А допилювали добре! — криво всміхаючись і блискаючи чорними очима, лаявся Дадан. — Со-лоденьке ледве не переполовинили; вина кварти-зо дві не стало!

— Та це воно всохло! — почав знову Петро.

— А й він ізнову заговорив! Тягніть їх до ро-роти.

І всі гуртом почали тягнути Никодима й Петра до воза, на якому лежали великі куски молодих баранців.

— Не рада коза на торг, та ведуть, — засмі-явся Юрась. — От біда!

— Козак із бідою, як риба з водою! Правда, товаришу? — звернувся Петро до Никодима.

— Скачи враже, як пан каже, — відповів той роблячи плаксиву міну.

Петро став на допомогу до сестри, й так тур-бувався, наче робив більше від усіх, а справді тіль-ки заважав. У цей час приїхали: Тукальський і Волхів.

— Ого! А пан Петро аж надривається від праці, — засміявся доктор.

Ой, дайте спокій, з нього ані грач ані помагач.

— О, бачите якою сестрою Бог покарав!

— Сестра хороша, дай Боже й мені таку, — промовив доктор.

— Хороша, вродлива, тільки біда, що сварлива.

— От каторжний! Доктор тримайте його, а то сама не подужаю.

Доктор кинувся до нього.

Петро тільки цього й чекав. Дреманув до дів-чат, що готували до чаю, й почав біля них зави-лювать.

— Дивіться, а Петрусь ізнову тут, — крикнула Іта.

— Та мене Дуся й доктор прогнали, йібо про-гнали. Я вже ліпше буду вам допомагать.

— Ойже хитрий! Нелі ховай все солодке! — крикнула Іта.

Нелі, гарненька, повненька панночка, з пікантними ямочками на писочках, була Петровою сімпатією, й хоч присутності його була рада, але мазурки й кекси все таки взяла до своїх рук.

— І ти Бруте?! — викрикнув штучно-трагичним голосом Петро, й наблизився до корзинки. Нелі перекинула корзинку до другої руки, посварилася до нього пальцем, засміялася і перебігла до Іти.

Чай приготували й почали скликати товариство.

Никодим і Петро прибігли найпершими.

— Ой якже нас багацько! — викрикнула Дуся. — Шклянок не вистарчить.

— Аби мед, а мухи налізуть, — глузливо з притиском промовив Дадан.

— А особливо такі відливі як ви! — викрикнув хтось із гурту.

Дадан чутко повернувся на голос, і з насмішкою запитав:

— А що це за гезд такий таємничий тут об'явився?

— Нора! Наливай раніше тим хто найбільше працював.

— Тобто мені, мені! — викрикнув Никодим, але побачивши, що Нора його обійшла, махнув рукою й промовив: — Сідай, Петре, ближче до мазурків.

— Так, сідайте. Нехай вам буде гірше, — промовила сміючись Дуся, дивлячись, як вони вибравши найліпші куснички, запивали вином.

Жарт й сміх лунали на весь гай.

Прекрасний соняшний день; гарненькі жіночі обличчя; веселе парубоцтво, все сприяло бадьорому веселому настроєві.

Юрась, доктор і Дадан стояли недалеко від гуртка, й тихо розмовляли.

До них підійшла Іта, за нею Рауль.

— Ходім панове! — звернулась до них Іта, — є вільні шклянки; а кекс просто пальчики оближте.

Юрась стояв спершись плечима до дерева й замисливо дивився на протилежний берег. Почувши запрошення він сумно всміхнувся й промовив:

— Який контраст. Ми тут сміємось, радіємо, їмо смачні страви, а там — мучаться, журяться й черствому заплісневілому хлібові раді.

— Так... — промовив затяжно доктор. От вам і течія нових свіжих ідей; от вам і бурхливе кипуче життя, яке прорвало старі запруды...

Він зітхнув і з болем у голосі заговорив далі:

— Старі прорвали, а нових ліпших поставили, не здатні. Паскуди! Затіяли комуністичний експеримент над живими людьми, над мільонами нещасних жертв. Зруйнували все наче якась дика орда. Страшно думати, що це творять люде двацятого культурного віку.

— Ет! — скрикнув злісно Дадан. — Культурні люде! Животні! Такіж животні, лише на двох ногах.

— Із погляду теорії Дарвіна, це може й так, — почав доктор, — але...

— Та киньте ви сьогодні ці розмови — перебив його Рауль. — І чогоб то я собі псував нерви, настрій, коли тут у нас: і спокій, і весело; є вино й жіноцтво.

— Голубе мій! — промовив до нього Юрась. — Бувають хвилини коли стає соромно за наші роскоші.

— Вигадали! Соромно! Коли там люди мучаться, то й я тут повинен мучитись? — запитав Рауль. — Для чого? Щоб настало щось ліпше за яких сто літ, коли мене й серед живих не буде? Не варто! Може за кілька тисячеліть, і вся земля розсипиться порохом, а я, в той час, коли мені призначено жити яких небудь п'ять десятків літ,

буду віддавать себе на добровільні муки? Під три чорти! Момент! Кожний щасливий момент берн від життя й не даруй нікому, бо так чи инак, а все піде порохом.

Дадан слухав мовчки, й тільки час од часу, насмішливо зиркав на Рауля.

— Ого! — промовив Юрась. — То це виходить, що для вас людина, як ближній не існує?

— Який там ближній! — відповів Рауль. — Коли життя — боротьба, то нехай кожен і бореться сам за себе.

— *Нотто homini lupus*, — іронічно промовив Дадан.

— Знаєте, — знову заговорив доктор, — коли я чую від нормальних людей такі погляди, як ваші, мені робиться страшно. Як жити коли кожний буде дбати лише про себе? Тоді людина людині дійсно буде за вовка лютого.

— Панове! ви ще посваритесь, — промовила Іта, й взявши під руку Юрася й доктора, повела до гурту.

— Дадан липнув їм у слід і, звертаючись до Рауля, насмішливо промовив:

— А так. Без „Єви“ чого доброго й справді посварилисьби.

— Чорт із ними! — викрикнув Рауль. — Гайда по чарці. Сьогодні день наш.

І потягнув за собою Дадана.

IX.

Коли Федір протягнув над вогнем довгі веретена з нанизани на них ягнячим мясом, почувся голос Рауля:

— Панове! Фотографуватися! Біля шашлика фотографуватися.

— Хто хоче?! хто хоче?! — кричав Никодим. — Не губіть щасливого випадку. Фотограф приде-

тів зі самого Марсу, на машині інжинера Мані. Хто хоче бачити восьме чудо?! Сюди!

Всі почали збиратися.

Юрась шукав очима Міру. Нараз побачив її біля криниці з кухлем у руках; біля неї стояв Волхів і жестикуючи, щось нагло промовляв.

— Міро! На вас чекаємо! — крикнув Юрась.

Вона подивилася на Волхіва, щось одповіла, й похитавши головою поволі підійшла до Юрася.

— Сядемо тут, — промовив Юрась.

Міра мовчки сіла біля нього й якось непевно дивилися поперед себе.

— Про що мислиш, Міро?

— Мене дратує, Юрасю, що є люди, яким треба доволити те, що вони повинні самі розуміти. От зараз...

Але вона не скінчила; підійшла Дара, й сіла поруч них.

Коли сфотографувалися, почалися забавки, співи, біганина, й Міра більше до попередньої розмови не верталася, а Юрась із ввічливості не розпитував.

— Хлопці! В горлі пересохло, крикнув Плямицький, задихавшись од бігу. — Нехай дівчата бавляться, а ми підем — по чарці.

— Або по пляшці, — глузливо промовив Дадан.

— До цього ми вас не допустимо! — відказав той.

— Це виходить: зі слабкої голови, та на здорову? — запитав Петро.

Хлопці засміялися.

— Що це вам новина, що я тепер вина й до рота не беру? — запитав Дадан.

— Оп-п-п! — жартуючи засміявся Никодим. — А ну, наляй йому чайну шклянку.

Плямицький наляв ледви повну склянку, й підніс до Дадана. Лише той протягнув руку, як він враз перехилив склянку до свого рота.

Почувся гучний регіт.

Дадан блиснув очима й крикнув:

— Глядіть! бо по вусах потече, а до рота може й не попасти.

— Ого! Давби Бог здоровля, — промовив сміючись Плямицький, розгладжуючи свої запорожські вуса. — Ну, нате й вам, не гнівайтесь.

І тільки Дадан ізнову протягнув руку, як склянка з вином у мить опинилася в руках Вандера.

Хлопці зареготали ще дужче.

— Та ну вас під три чорти! — вилаявся Дадан, і пішов до Федіра.

— Пане Федоре! прийшов на допомогу.

— О, добре, добре, — відповів той. — Потримайте на хвилиночку, — й протягнув Даданові веретена. Не встиг той узяти їх до рук, як Федір навискоки вже біг до товаришів.

— От добре, хлопці, зробили що прислали до мене цього „жолчного гаспадіна“, я хоч якийсь час з вами посижу. Нехай тепер трохи він попартиться, — затим узяв до рук чарку, повернувся до Дадана й закричав:

— Агов! Похмурний дух, вигнанець раю! За ваше здоровля!

— Жеребці! — вилаявся про себе Дадан, і став завзято крутити над вогнем веретена.

Міра втомилася, й одбігши до рівчака сіла на пень під зеленою гіллястою вербою.

До неї знову підійшов Волхів.

— Міро! — тихо покликав він.

Міра повернулася й здивовано повела на нього очима.

— Як ви нечутно підійшли.

— Зробив це навмисне, бо якби ви побачили, що наближаюся — втікلب. Я бачу й розумію, що ви цураєтесь мене, але мушу докінчити нашу розмову. Міро, я знаю вас стільки літ, на моїх очах ви росли, розвивалися й кращали. Я вже казав вам, і знову кажу, що кохаю вас давно. Ви знаєте, що в мене нікого не було; ви перша, ви й остання. І невже я загублю вас?

— Мене дивує, що ви мені знову все це кажете, — промовила Міра.

— Мушу казати, бо бачу, що чутки про вас, здається, правдиві. Я бачу, що пан Юрій залицяється до вас, і користується успіхом. Я не можу більше цього виносити. Міро! Невже у вас до мене нема ніякого почуття? Я не бідний, молодий, вродливий, це всі кажуть.

Від цих слів Мірі стало ще більше неприємно. І вона роздратовано промовила:

— Невже все діло в молодості, багатстві й красі?

Волхів здригнув і нервово гостро запитав:

— Так то правда?

— Що правда?

— Що ви віддаєтеся за пана Юрія?

— Може й правда.

Волхів спалахнув, почервонів, і вже не володіючи собою, протягнув до неї руку й запитав:

— Що ви в ньому знайшли? Що ви такого надзвичайного в ньому знайшли?

— Не тільки я, а кождий знайде, коли захоче ближче до нього придивитися, й зрозуміти.

Волхів ухопив себе за голову, й викрикнув:

— Чому я досі мовчав?! Чому не сказав вам усього тоді, коли його ще не було, коли він ще не стояв на моєму шляху?

— Не будемо про це більше ніколи розмовляти, прошу вас, — промовила Міра й одійшла.

Волхів болізно простогнав, сів на її місце, й схилився головою на руку.

Так сидів нерухомо й довго. Згодом підняв голову, подивився на гурт молоді, між якою біліла постать Міри, зупинився на ній довгим поглядом і тихо промовив:

— А щастя було таке можливе, таке можливе.

Х.

Настав час обіду.

Все товариство росташувалося на великому брезенті, як кому подобалося.

Дуся з Нелею, кладучи на тарілки кусочки шашлика, роздавали їх дівчатам, жартовливо минаючи парубків.

Никодим і Петро кожного разу підставляли свої руки, але хапали лише повітря.

— А колиж мені? — запитав нарешті Петро. — Хочете, щоб із голоду загинув?

— Не загинеш, є елексір, — засміялася Нелі, показуючи на вино.

— Доки бабуся спече книші, то у дідуса не буде душі, — промовив Никодим, і потяг із рук Нелі тарілку.

Та не помітивши цього продовжувала розмову зі своїм сусідом, а тим часом Никодим із Петром уплітали за двох.

Нелі оглядівшись, що її тарілки нема, підняла галас.

Никодим і Петро вдавали, що нічого не знають, їли смачні кусінчики, й наче дуже серйозно про щось розмовляли.

— А виб не забували одинадцятої заповіді! — промовив Дадан до Нелі й хитро підморгнув на Никодима й Петра.

Нелі глянула на них, і коли побачила, що в тарілці майже нічого не залишилося, підняла ще більший лемент:

— Давиде! Давиде! Не давайте цім злодюжкам вина. Вони мій шашаик зіли.

— Як не дати, то й не дати.

— Протестую! — закричав Петро. — Як вино пють, то мене минають, а як ся бють, то з мене починають!

— Іменно, — підтакнув Никодим.

Нарешті їм таки вина дали.

— Та щож це? навіть язика не вмочив, — бідкався Петро.

— Іменно, — знову підтакнув Никодим.

Вони моргнули до молодшого Старченка. Той схопив повну пляшку й стрибнув до них.

— Ай, товариш! От так товариш! Наливай!

Старченко наляв їм і собі, й вони торкнулись чарками.

— Ну, дай тобі, Боже, повні груди здоровля, щоб нікуди було й дихати! — звернувся до Старченка Петро.

— Іменно! — підтакнув знову Никодим і хлопці голосно засміялися.

До них підсунулись: Плямицький, Вандер, і частування пішло на всю широчінь.

— Прощай, розуме, як із вином зустрівся! — крикнув до них із другого краю Дадан.

— Нічого, душа міру знає, — відповів Вандер, і тільки протягнув до пляшки свою чарку, як почув голос Іти:

— Пішов Онанас по вино для нас, зачепився за пень, та й простояв цілий день.

— Судова помилка! — крикнув Дадан. — Не за пень, а за барильце.

Навколо пролунав веселий сміх.

— А нехай вам усячина, — промовив Никодим. — Через вас, то вже й з мене сміються; а яж цього зілля й до рота не беру.

— Ха! ха! ха! Хо! хо! хо! — засміялися ще дужче навкруги.

Никодим удав ображеного й пішов до брата біля якого сиділи: доктор, Гордій Старченко, Давид і дехто з жіноцтва.

Рауль вже був на підпитку. В штучній позі, без піджака, з ростібнутим коміром, із голими руками й вінком на голові, він підняв обвинувтий зеленою віткою келех і крикнув:

— Най живе Діоніс!

— Рауль! Ви робитесь нарешті непристойним, — промовила Іта. — Тутже не пляж.

— Що за відстала міщанська мораль! — відловив Рауль. — На мій погляд обнажай все, що прекрасно й гармонійно. Згадайте поетичну владу. Там дружина славетнього державного діяча Перікля-Аспазія піднялася по величніх сходах на Акрополь голою, й увінчала його вищою красою; сестра Главка скинула зі себе убрання й бігла до наміченої мети нагою, перед величезним зібранням; Лаїса пішла на смертну кару без жадного одягу, й мудреці Ареопага, кохаючись в красі й мистецтві, не дозволили катові скарати її смертю; Фріна, на очах сотень людей входила й виходила з води голою — величня й горда як античне божество. Там нага краса була культом, а ми — завішуємось ріжним шматтям із голови до пят, і думаємо, що так виглядаємо кращими.

— Алеж треба все таки з громадянством рахуватися, — відповіла Іта. — Якись певні моральні засади в нас є й не можна їх ігнорувати.

— Ет! Ви — жіноцтво, ніколи нічого зразу не зрозумієте, — промовив Рауль. — Хіба я не визнаю ніяких моральних правил? Зовсім ні! Безумовно, якись певні моральні рамки мусять бути, але треба ці рамки вміти пристосовувати до життя. Коли хочете, то я піду далі: навіть продажні жінщини, з деякого погляду не виходять із рамок моралі.

— Ха! ха! ха! — саркастично й голосно засміявся Дадан, і звертаючись до Рауля жовчно заговорив:

— При нашому соціальному становищу всі жінки продають себе, але в кожній своя причина й своя ціна.

Дівчата здивовано й ніяково переглянулися.

— Ви паний! — із обуренням промовила Іта.

— Нічого подібного.

— Тоді якже вас розуміти?

— Дуже просто. В наші часи треба розмовляти цілком отверто й чесно, й я це вам доведу. Одні — про яких каже Рауль — продають себе за гроші; другі — за славу; треті — за титул; четверті — аби мати дітей; п'яті — аби не залишитись старими дівами; шесті... та що там перелічувати, я гадаю досить і цього й ви мусите згодитись, що то є самий звичайнісінький продаж.

— А одружіння на підставі щирого чистого кохання, теж продаж? — запитала Міра.

— Звичайно, бо вічного кохання нема. Є лише тимчасове почуття, після якого наступає розчарування, а часто й ненависть, але мужчина раз це почуття прийнявши, повинен уже все життя утримувати ту жінку, яка йому його дала.

— Голубе мій! — промовив Юрась звертаючись до Дадана. — Невже для вас не зрозуміло, що два інтелектуально й духово розвинені індивіди не можуть кохати один одного тільки тому, що їх зближає інстинкт? Такі люде будують своє спільне життя на підвалинах чистого святого почуття, яке згодом як і проходе, то перетворюється в пошану, прихильність і дружбу, що є наменш цінним за щире кохання.

— Я в це не вірю, — відповів Дадан.

— Бо мабуть належите до категорії ненавистників жінщини, — насмішливо промовила Іта.

— Ну й ідеалізувати їх теж нема за що, — злісним голосом відповів Дадан.

— Ну, а почуття повинности чесного подружжя, обовязки матері? Це по вашому теж продаж? — запитала Дуся.

— Повинність? Обовязки?... — запитав здивовано Гордій. — Ну, знаєте, це вже розуміння ростяжне. У жінок воно одне, в мужчин — друге. Тай не у всіх мужчин воно однакове. Є наприклад мужчин для яких сама священна повинність — заховувати від дружини свої таємні ро-мани з іншими жінками.

— То вже просто роспушта, гидота! — відповіла Дуся.

— Перепрошаю, панно, це з вашого погляду, а з їхнього це все таки моральна повинність, бо тим вони позбавляють себе — від неприємности а довжину — від гризоти й смутку, й таким чином хатній мир лишається непорушеним.

Доктор, який весь час стежив за розмовою, мовчки якось нервово заворухався, провів рукою по своїх білявих волосях і заговорив:

— Панове! Кожен із вас, зі свого боку має рацію. Дійсно дуже кепсько, коли жіноцтво через одружіння, намагається щось використати, й такою ціною щось придбати, й коли це дійсно робиться, то робиться лише тому, що жіноцтво майже в цілому, й зараз із матеріяльного боку, залежить од мущини. Я думаю, що людскість тільки тоді утворить гармонійне життя, чисте одружіння, шляхетне прекрасне потомство, коли буде цілковита незалежність і самостійність женщин, коли бідність і нужда не будуть примушувати жіноцтво мати батьками своїх дітей — мужчин, яких вони не кохають і не поважають; коли головну роллю буде грати не багатство, не титул, не великі посади, а розум, талант, краса, доброта і шляхетність душі. І уявіть собі якою красою булаб людскість,

як би в кожному одружінню передавалися дітям ці якості й риси.

— Е! Ми всі майстри проповідувань, — викрикнув Никодим схопившись на ноги, — а жити не вміємо. Скиглимо, все чогось сподіваючись, а час поволі минає, життя проходить. Треба жити кожною хвилиною, бо й так вік наш не великий.

Досить філософії. Давайте радіти, веселитися! І почав пісню:

Гей чого, хлопці, славні молодці,

Чого смутні не веселі?

І показуючи рукою на барильце, запитував:

Хіба в шинкарки мало горілки

Пива й меду не стало?

Плямицький і Вандер схопили наповнені чарки, й звертаючись до присутніх весело вигуквали:

Повнії чарки всім наливайте,

Щоб через вінце лилося,

Щоб наша доля нас не цуралась,

Щоб краще в світі жилося.

За тим до співу прилучилися де хто з панночок і майже все парубоцтво, й гучно та весело задунала пісня дужих молодих голосів:

Киньмо об землю лихом — журбою,

Щоб стало всім веселіше,

Випем за щастя, випем за долю

Випем за все, що рідніше!

Пиймож, панове, пиймо, братове,

Пиймо ще поки нам петься,

Поки недоля нас не спіткала,

Поки ще лихо сміється!

Волхів не співав. Він сидів засмучений, самотній, і навіть не чув, як підійшов до нього Дадан.

— Що, хлопче, гадючка біля серця?

Волхів на це не відповів, а якось несподівано для себе самого, не до речі запитав:

— Що зі себе уявляє пан Юрій?

— А-а-а, от де собачка зарита, глузливо протягнув Дадан.

— Ви його здається добре знаєте?

— Так. Знаю вже кілька літ.

— Ну?

— А ви не поганяйте, коли не запрягли, — промовив Дадан; глузливо всміхнувся, й хотів одійти, але Волхів схопив його за руку, й насильно затримав.

— Слухайте, пане Дадане! Киньте хоч на мить свою незичливість, і майте хоч трошки чулості.

Дадан пильно подивився в його обличчя, й наче роздумуючи нехотя заговорив:

— Щож... можу сказати одне: Людина яких небагацько.

— Ну, а як він...

— Е, годі! Почнете запитувати без краю, — повернувся й хутко попростував до гурту.

В цей час було вирішено бавитись у якусь гулянку, й він пішов до галявки.

Юрась із Мірою йшли позаду всіх. Біля великого куща дикої троянди, стежка повертала праворуч. І коли остання пара перед ними зайшла за кущі, Юрась ніжно притулив Міру до своїх грудей; руки його лагідно обхопили її голівку; очі близько-близько нахилилися до її обличчя, й гарячі губи притулилися до її уст.

Нараз недалеко від них почулося чиєсь хлипання:

Міра випростувалась, одхилилася від Юрася й глянула межі кущі.

— Волхів, — промовила вона тихо.

Юрась нервово вдарив рукою в руку й досадливо заговорив:

— Може я й помиляюся, Міро, але мені здається, що причиною його сліз — ти, як це неприємно.

— Юрасю! Це без жадної причини з мого боку. Я не давала йому ніколи ніякої надії.

Юрась глянув у її очі, й за мить лагідно промовив:

— Я вірю тобі, Міро, — ніжно взяв її під руку й вони тихо одійшли.

З даля доносилася пісня, виливалася вона з молодих грудей, така вільна й широка, як простір, що роскинувся навколо.

Сонце спускалося на обрій, але світло ще яскравим світлом, і безліччю відтінків відбивалося, на деревах, кущах, у кожній травичці, в кожній квіточці.

— Мірусенічко! Коли я дивлюся на цю красу, що роскинулася навколо; на це ясне небо, прислухаюся до звуків природи, то мені здається, що там і тут, у всьому всесвіті, якесь велике свято. В цих звуках які наповнюють усю природу; в цьому тихому подиху вітра, в наших почуттях, я відчуваю привіт і голос Бога. Вслухайся й зрозумій. Це вічний Бог. Бог наповнюючий духом своїм всю природу й нас.

XI.

Одного дня Юрась зайшов по Міру до вчительки музики. Вона була якась збентежена й сумна.

— Погуляємо, Міро? — запитав Юрась, коли вийшли на вулицю.

— Так... Трошки.

Юрась здивовано повернув на неї очі; раніше вона ніколи так не казала. Якийсь час тривала мовчанка, згодом він запитав:

— Що сталося?

— Сьогодні я мала велику сварку з мамою. Вона не тільки проти нашого одруження, а навіть заборонила мені з тобою зустрічатися.

Наче грім ударив на Юрася. І непевним глухим голосом він запитав:

— Через що?

— Їм наговорили, що ти злочинець, маєш любасок, що хочеш одружитися зо мною лише з за багатства, що...

„Трах! Трах!“ почулося враз і куски Юрасевої палки полетіли на бік.

Міра зупинилася і злякано подивилася на Юрася.

Обличчя його зблідло; очі світилися гнівом, і нервово ворухалися губи.

— Як вони сміють?! Як вони сміють?! — із мукою викрикнув він, здавив долоні, й захрустіли пальці.

Вони підійшли до муру, що впирався до лиману й сіли над водою.

Міра поклала на Юрасеві руки свою, лагідно гладила їх, і тихо промовила:

— Заспокійся, Юрасю, заспокійся.

Він наче очунявся, підняв до неї очі, й якимсь непевним тремтучим голосом запитав:

— Міро! Щож це таке? щож це таке? — й враз на його очах навернулися сльози. — За щож така образа? за що?

— Юрасю не приймай так близько до серця, заспокійся.

— Як вони сміють?

— В тебе нерви слабі, Юрасю. Ну, заспокійся, будь дужим.

І вона лагідно дивилася в його обличчя, умовляла й заспокоювала.

— Я стільки літ працював для суспільности; а за для ідеї віддав не мало своїх сил і здоров'я, й тепер коли захтів улаштувати своє особисте життя, коли шукаю свого власного щастя, це щастя хтять розбити. Як могла твоя мати повірити цим брехням, цим наклепам, що розпускають про мене якісь нікчемні паскудні люде?

— Юрасю! Заспокійся. Я тобі вірю, й цього досить. Я буду ще з нею розмовляти. Не турбуйся. А тепер я піду, бо мама знає коли я виходжу від учительки, а мені не хочеться знов її дратувати. За день-два вона трохи заспокоїться, й тоді я з нею поговорю. Ну, до побачення, Юрасю!

Юрась мовчки поцілував її руку, й коли вона одійшла, напруженими очима дивився їй у слід.

Страшний смуток охопив всю його істоту, й вже наче у сні, він чув її голос, коли вона з даля повернулася й крикнула:

— Не турбуйся! Будь спокійним!

Але спокою вже не було. Він і на мить не міг забути того, що сталося, кожна хвилину думав про Міру, страждав за себе й за ню. Ішов берегом лиману, й не помітив як опинився біля алеї, що ве-ла до шляху. Підійшов до того місця, де вони ще так недавно сиділи вдвох, і наче підкошений звалився на траву... Ще так недавно на цьому самому місці було пережито стільки радощів, стільки чудорих годин. І не сподівалися вони тої чорної хмар-и, яка так нагло насунулася на їхнє життя. І так боляче на душі. Хтілося впасти комусь чулому, доброму на груди, й виплакати своє горе й облег-чити душу.

Вже сонечко заходило, вже золоте промін-ня його освічувало лише вершочки дерев; уже й сутінки спустилися на землю, а він все лежав і ду-мав про людську скрійність.

XII.

Юрась сидів на березі й чекав на Міру.

Лиман, із його сірими водами, весь одкривав-ся перед його очима, непомітно ховаючись у бла-житній далечені; маленькі хвилячки обмивали камін-ня, шаруділи по жовтому чистому пісочку, й ніби щось шепотіли до зеленого очерету.

В повітрі вітали якісь невловимі згуки.

Юрась прислухався до них, хтів зрозуміти цей таємничий голос природи, й поринувши в ці по-

Юрась сидів на березі й чекав на Міру.

— От і я!

І схопивши Юрася за плечі, почала жартуючи хилити його до води.

— Міро, залиши! Ну залишиже.

— А Юрась смутний, Юрася треба скупати, — засміялася, сіла поруч і хлюпнула на нього водою. — Не сумуй. Вір що ми переможемо. Ну, всміхнися, всміхнися зараз, а то...

Вона знову нахилилася до води, зачерпнула трошки в долоню, й дивилася на Юрася збиточним веселим поглядом.

Юрась усміхнувся й промовив:

— Дивлюся я на тебе, таку радісну, молоду, здоровеньку й почуваю, як чимось бадьорим наповнюються груди, наче тяжких десять років валяться з ramen, і я, як ти — двадцятилітний юнак.

— Коли так, то нехай живе здоровля й молодість! Там де почалося нове життя нема місця безсиллю. Геть сум!

— Мірусенічко коли ти зо мною, я наче перероджуюсь — на душі стає так легко, й жити радісно.

— Так, так, Юрасю! Я почуваю теж саме, особливо в такі тихі теплі вечори, коли все охоплено вечірнім задумливим настроєм.

Юрась обвів очима навкруги; вдихнув повними грудьми чисте повітря, й захоплено заговорив:

— Як багацько щастя й радощів в природі і як мало цього серед людей. Але я вірю, що незабаром все це прийде. До твого приходу, я, сидючи тут, мріяв про ці нові щасливі вільні дні.

— Ти взагалі великий мрійник, Юрасю. Я власне щось не вірю, що хутко настане це нове світле

життя. Доказом є та трагедія, що охопила багатоміліонову державу, й от вже кілька років, як все там нівечитьсЯ й руйнуєтьсЯ до щенту.

— Новий мир не може утворитися без хуртовин і людських жертв.

— На що це, Юрасю? Коли люде найвища істота на землі, найрозумніше сотворіння, то чому ж вони не уладжають нових форм життя, тихо мирно й лагідно, як і належалоб людині. Ти подивися, що робитьсЯ: навіть люде одної кляси одного стану, де одні інтереси, одна мета; де повинна булаб бути братерська любов і згода, там замість цього — ворожнеча, боротьба, згуба, один одного кають, убивають, розстрілюють. Це щось страшного, Юрасю. Мені здаєтьсЯ, що людскість і досі, в більшості своїй, ще перебуває в стадії дикунства.

— Це трохи правда, Міро. Ці міліони людей, що прийняли участь у революції дійсно керувалисЯ якоюсь дикою, стихійною силою; бажання до волі в них було якесь інстинктивне, несвідоме. Вони — нащадки з нащадків, задихалисЯ під гнітом страшного нестатку, утисків і безправности, скріпи в темряві й безпорадності, й нарешті доведені до відчаю ще небувалою світовою війною, зробили переворот. Все старе зруйнували, а нового утворити не змогли, бо не були до того підготовлені; піддалисЯ впливові купки фанатиків і злочинців, і пішли манівцями. Справді як можна будувати нове життя, несвідомо, на безправю, згубою жорстокою силою й терором, загубивши всяку мораль як це роблять комуністичні утопісти, або всі ті злочинці, що присмокталисЯ до них. Але я вірю, що згодом наші темні маси таки скинуть полуду з очей, і вернутьсЯ до справжніх і чесних своїх проводарів. Я вірю, що в українського народу ще вистарчить сили, утворити нове спокійне й вільне життя, на руїнах страшного сучасного. В

нас є всі данні вірити в здорові сили, принаймні хоч нашого українського народу.

— Дай Боже, дай Боже, — тихо промовила Міра і лагідно стиснула його руку.

Здалеку долітали до них згуки вечірної пісні.

— Пані Яницька грає, — захоплено промовила Міра.

Згуки долітали ледве чутно, але від того були ще кращі, ще миліші.

Піднімаючи до неба свої кучеряві голови, тихенько шелестіли дерева; вода поволі хлюпотала в беріг, журчала по камінцях і все було наповнено тим лагідним вечірнім настроєм, коли хочеться мріяти про будуччину і жити надзвичайним життям. І в душах їхніх все було сповнено поезії, музики й тихої мрійної радості.

Непомітно спустилася ніч. Місяця не було і тільки вечірні зорі тремтіли на небі й блискали своїм блакитним світлом. Все навкруги було позбавлено різких денних форм і здавалося тонким ніжним і таємничим.

— Яка чудова ніч! — захоплено промовив Юрась. — Подивись, Міро, як відблискує зорями лиман... і наче щось шепоче... а небо, яка глибина краси...

Він схопив її руки й милуючись дивився в очі. А звуки спокійні, тихі й задумливі, лунали в повітрі й викликали в закоханих серцях прекрасні ніжні переживання.

Міра ще ближче присунулася до Юрася й схилила на його плече голівку. Він ніжно милував її волосся, й нахилившись до її личка, лагідно промовляв:

— Моя Міруся завжди буде зо мною: й в дні радощів, і в дні горя, й щоб не готовила нам доля, ми будемо в купі, й будемо щасливі. Моя Міруся зробить все для нашого щастя, вона хоче зробити, правда? хоче?

Міра нічого не відповіла, тільки ще ближче нахилилася до нього, ще міцніше пригорнулася, й він без слів, без розмови зрозумів її.

XIII.

З Міриної хати тим часом насувалася нова хмара.

— А що, Дмитре, хутко доведеться Міру віддавати.

— А чому й не віддати, коли хтось путній трапиться.

— Старший Долинюк залицяється.

— Тож хто? Щось не знаю.

— Та й я не знаю. Він тут раніше ніколи не жив, лише приїздив до батьків на короткий час літом, та іноді в свята, а тепер затримався тут надовший час.

— Ну, то щож можна сказати, коли ми його не знаємо. А в нас же доня, як квіточка красна, й з богатої хати, як віддавати, то вже щоб було за кого.

— Оттож бо воно й є. А про нього мені наговорили такого поганого, що крий Боже.

І вона все розповіла чоловікові.

Він уважно, мовчки вислухав і рішучо промовив:

— За нього не віддам, і зустрічатися забороню.

Якурад під час цієї розмови до горниці вступила Міра.

Батько пильно подивився на ню й промовив:

— Мати зараз мені все розповіла. Отже пам'ятай, що кажу: щоб мені цього більше не було. На сьогоднішньому край.

Міра випросталася й гордо підняла голову. Батькові слова її боляче образили.

— Тату! Тепер не такі часи, щоб можна було так із дітьми поводитися, а до того я вже доросла й маю свій розум.

— Годі! — скрикнув батько, й гримнувши дверима, вийшов із хати.

Міра хтіла відповісти, але щось здавило в горлі, й вона безсило опустила на фотелю.

Мати почала їй доводити своє, але вона не слухала — була зі своїми думками. Згодом прикро подивилася на матір і пішла до своєї кімнати.

Всю ніч її трусило в лихоманці. Подія з батьком не виходила з голови. Вона заплющувала очі, стискала до болю руки, примушувала себе не думати, все відкинути й не могла.

Другого дня Міра відіхала з Дарою в купелі, хоч мала виїхати на тиждень пізніше. Її так тяжко було вдома, що вона вирішила скористати знагоди, й встигла лише написати Юрасеві невеличкого листа, якого й передала через Зіну.

XIV.

В умовленому місці і в умовлений час Міри знову не було. Юрась не знав, що сталося, ходив, нервувався, чекав. Від Зіни він листа не одержав, і не знав вже, що й думати. Він нудився все більше й більше, й коли настала ніч, зрозумів, що Міри вже не буде. Вертався до дому, а на серці було так тяжко: йому уявлялося, що вона або заслабла, або... — страшно навіть думати, — навмисне не хоче бачитися.

— Ну деж вона?! — викрикнув сам до себе Юрась. — Невже вона не розуміє?

І так хвилюючись різними догадками вертав до дому.

А навкруги була чудова тиха ніч: видна, біла; повітря таке чисте; миготять зірки, але найкраща зірка в його душі, в його думках, єдина кохана.

І йому до болю в серці хтілося бачити її, хоч на одну хвилинку, хоч на мить, аби тільки бачити.

Коли прийшов до дому й засвітив лампу, на столі побачив конверт і записку від Зіни в якій вона сповіщала, що передає листа від Міри. Тремтливими руками розірвав конверт і прочитав: „Знову була сварка. Відїзджая бо не сила zostавитися вдома. Тяжко так на душі. Чекай. Міра“.

Опустив руку з листом і так стояв довгий час; далі сів, механічно взяв до рук книжку, прочитав кілька рядків, але нічого не зрозумів; почав знову. В очах рябіло, літери були наче в тумані, й непомітно вилітали з мозку слова прочитані, але не зрозумілі. Жбурнув книжкою в куток канапи й широкими кроками почав ходити по кімнаті. Думки про Міру не покидали його й на одну хвилину. Пішов до відпочивальні, роздягнувся, ліг в постіль і намагався заснути. Чулося як десь у вікно бився нічний метелик; з їдальні доносилося докучливе тікання годинника.

Він хотів заснути, але ніяк не міг позбутися своїх думок; лежав із розплющеними очима й дивився в п'ятьмю. Моментами йому здавалося, що Міра з ним, тут близько... Він звертався до неї з ласкавими виразами, кликав у свої обійми... Згодом знову вертався до дійсности й знову на груди навалювався тягар.

— Прокляті нерви! — викрикнув, і схопився з ліжка. У відпочивальні йому було мало місця, мало повітря, він вийшов до вітальні. Наблизившись до піаніно, зупинився й замислено дивився на чорний футляр, що лежав на нім, потім виняв скрипку, торкнув тихенько струни й на душі зразу полегчало. Він із любов'ю притулив скрипку до грудей і провів по струнах смичком.

Душевна, повна мрійного суму мелодія пронеслася по кімнаті. В цей час він забув про все, й жив лише красою мистецтва. Чарівні згуки захопили мозок, і підносили душу все вище й вище... Нема страждань, нема мук, і вже не самотній... Згуки все росли ширились, і ростворилося в них

все горе, весь біль, і раювала душа в чарах мистецтва...

Як довго грав, скільки минуло часу — не знав.

Хтось гучно постукав у вікно.

Юрась від несподіванки здригнув, поклав скрипку, відчинив вікно й виглянув на двір.

— Це я, Гордій. Ішов повз дім чую — граєш, вирішив зайти.

— А чи пізно?

— Дванадцять.

— Заходь. Однаково не сплю.

Юрась впустив Гордія й ввійшов із ним до кабінету.

— Чого це тобі захтілося так пізно грати?

— Розважаю себе; щось так погано на душі.

— Погано кажеш? Ой, Юро, не пізнаю я тебе.

Щось ти киснеш.

— Киснеш! Коли тобі вивертають душу, коли кожна погань намагається стати на твоєму шляху, збруднити найкращі почуття, то тут не тільки киснути, а й до більшого дійдеш.

— Погано, друже, погано. Я дещо чув. Не розуміють нас тут, голубе, через те я й вирішив не звертати ні на кого й ні на що увагу; й не болить у мене: ані тіло, ані дух.

— Бо ще не покохав.

— Не думаю, щоб і міг покохати.

— Не прийшов ще Гордію, твій час.

— Ти думаєш? Ну, що ж. Якби й трапилося таке, то й кохати буду вільно. Коли вона буде такою як я — добре, а ні — розрив і край. Воля й самостійність для мене дорожче за всякі інші почуття.

Він замовк, на мить замислився й почав далі:

— Все добре, що йде від доброї волі, й все кепсько, що оплутано ланцюгами, хочби й в образі коханої дівчини. Тільки воля може дати повне щастя, тільки вільний дух не страждає від зовнішніх обставин.

— Гордію! Я таких самих поглядів, але що вдієш?

І боєм повіяло від Юрасевих слів. Він підійшов до вікна, відчинив його й глянув у квітник. Тихий вітрець приніс до кімнати ніжні пахощі трояндів, приємно ворушив волосся й охолоджував чоло. В темні ночі білили прості хуторяночки-петунії, виблискувала струнка горда рожа; на середній клумбі, що освітлювалася із вікна яскравою ємугою світла, виринали: різнобарвні гвоздики, лілійові левкої, барвисті флокси й ажурні вербени; махрові георгіни з гори назирали за цими ніжними квітами й мрійно хитали своїми тяжкими головами.

Гордій теж підійшов до вікна, й так вони якийсь час стояли мовчки, милуючись красою ночі.

— Як у тебе гарненько в квітнику. Це рідко трапляється, щоб мужчина так залюбки додивлявся квітів.

— Так, Гордію, люблю квіти, розумію їхнє життя, знаю їхню душу, й мені здається, що й вони відчують хто їх любить. Коли вони гинуть, мені їх дуже шкода, наче розлучаюся з чимось рідним і близьким.

— Знаєш, Юро, в наших грубих життьових обставинах, таким як ти тяжко жити; такі по більшості гинуть.

— Не шкода й загинути, як є за що, а от часто трапляється, що гинуть просто тому, що не можуть собі дати ради, й це найбільше буває зі самотніми.

— Ет! Самотні! — викрикнув із серцем Гордій. — Просто хорі люде. Є такі, що почувають себе самотніми завжди й всюди; вони можуть жити в великих культурних осередках, у містах із міліоновим населенням і почувати себе самотніми, наче живуть на якомусь дикому острові. Чорт зна

що! Мені здається, що це просто безвольні хорі люди, ганчірки!

— Чого так гостро, Гордію? Ти не розумієш, що самотні найбільше почувають свою самотність, саме серед людей.

— Згоден. І ще раз підкреслюю: тому, що вони ганчірки! Навкруги життя бе джерелом, міліони людей живуть власними, громадськими, політичними інтересами, мистецтвом, наукою, й щоб злитися з цим життям треба — лише мінімум енергії, трохи хотіння, здається так небагато, а вони скиглять, нудять світом, не знають де себе подіти, й кінчають самогубством! Ет чорт зна що!

— Щож... для деяких це може єдиний вихід, — відповів Юрась і схилився задумливо на вікно.

Гордій счудовано подивився на Юрася, й роздратовано промовив:

— Ну, Юро, сьогодні з тобою просто не можливо розмовляти такий ти кислий, пілч. Всього доброго! — й стиснувши Юрасеві руку вийшов. Проходячи повз вікно схопив жартуючи Юрася за чуба й торгаючи з боку на бік лагідно промовив:

— Ех, ти! Кислиця!

Юрась лагідно всміхнувся, ще якийсь час постояв, згодом пішов до відпочивальні, знову ліг у постіль, і знову не міг заснути. Він підвівся, зупинив годинника, позачиняв щільно вікна й двері, але сну не було. Повертався з боку на бік, то заплющував очі, то розплющував і розширеними зіницями вдивлявся в темність; то натягував на себе ковдру, то знову скидав, і тихенько стогнав. Нарешті не витримав піднявся, прийняв бром, й почав заспокоюватись. Він ізнову ліг, заплющив очі, протягнув рівно ноги й затих... Йому здавалося наче руки Мірині довірливо й ніжно обіймали його шию. наче голівка її нахилялася до нього, й очі її світилися тихим небесним світлом, і так глибоко зазирали в його душу, й бачили всю силу його

кохання, й пестили й голубили його... За якийсь час хвиля спокою підхопила його й понесла в мир забуття — заснув.

XV.

Минуло два тижні. Гострий момент сварки з батьками почав забуватися й Міра трохи заспокоїлася. Але... по переду загрожує ще така небезпека. Чи витримає вона, вистарчить сили подолати батьків?

Вона йшла до санаторії, через невеличкий гай, повними грудьми втягувала свої думи. Нараз до неї донеслося чийсь тихе хлипання. Вона повернула голову, й ліворуч під акацією побачила жіночу постать: боком до неї, схиливши голову до дерева, сиділа Дара.

— Що тобі Даро? Чого ти плачеш?

Дара злякано здрігнула, відвела голову, але побачивши Міру заспокоїлась й ніяково відповіла:

— Не здужаю.

— То чогож ти тут сидиш? Іди до хати.

Дара не ворухалась.

Міра сіла поруч, придивилася до Дариного обличчя й зрозуміла, що причиною Дариних сліз було щось інше. Дорогою вона здибала Рауля й догадалася, що межі ними щось сталося неприємного. Їй стало шкода Дари, вона обняла її, й лагідно притулила до себе.

Дара відчула, як щось приємне й приятне обгорнуло її серце й почала заспокоюватись.

Її добре серце було зворушене щирим співчуттям, і несподівано з'явилася потреба висловитись, повірити подрузі свої почуття й облегчити душу. Вона схопила Міру за руку, й зі слізми на очах призналася, що давно кохає Рауля, але він, він... Далі не могла продовжувати, від хвилювання заперло віддих, і вона нервово хапала ротом повітря.

— Даро! Я розумію тебе. Тобі хочеться щирого ідеального кохання, краси переживань і ти цього не знаходиш. Я розумію, Даро, як це тяжко.

І Міра широко по дружньому почала висловлювати Дарі свої погляди.

Дара прислухалася до її слів і почувала хвилинами, як до горла її підкочувалось щось жагуче й обдавало полум'ям все обличчя.

— Отже, Даро, з Раулем у тебе цього нема й не може бути. Він кілька днів тому висловився, що може кохати лише тих, які дають йому насолоду й задоволення фізичних потреб.

— Це правда, Міро, й я сама вже це чула. І в мене зараз таке почуття, наче мене опустили в болото, й збруднили все найкраще, що було в моїй душі.

— Ну то порви все й не муч себе. Ти добра, гарна, й я певна, що трапиться людина, яка зрозуміє тебе й широко покохає.

— Не можу, Міро. Не має сили порвати. Хіба можна наказати серцеві?

— Можна! — й Міра гордо блиснула очима. — Як ти допускаєш щоб збруднили твої найкращі почуття? !Колиб я зрозуміла, що люба людина не варта мого кохання, я скінчилаб все відразу.

Дара подивилася на Міру, що стояла з гордо піднятою головою й тихо промовила:

— Так. Ти моглаб. А в мене такої волі нема.

Вона замовкла й задумливо опустила голову. Мовчки вони попростували в поле, й хутко опинилися серед розкошів жовто-золотого простору. Легенький вітерець шелестів колосам і доносив пахощі румянку.

Міра вся поринула в думки. Розмова з Дарою нагадала їй її кохання, й вона тішилася, що це кохання було таким чистим, таким незвичайним. І коли Дара запитала її про Юрася, вона подивилася на ню з прихильною усмішкою, й очі її засвітилися радістю. Їй захтілося поділитися з Да-

рою своїми переживаннями, оповісти про своє кохання, й про ті перепони, що стояли на її шляху, про свої думи й все, все. Признання от-от мало зрватися, вже відкрилися уста, але враз її схопило недовір'я. З обличчя поволі зникла усмішка, погляд зробився серйозним, стулилися міцно губи, й вона замовкла.

Коли повернулася до своєї дачі, зараз же сіла писати до Юрася, й на папері розповіла те, що ховала від сторонніх людей.

XVI.

Юрась із Мірою побачилися знову лише в осени.

Міра як тільки приїхала, зараз же сповістила Юрася, аби чекав на ню біля саги в тополевій алеї. Коли Юрась прийшов, Міри ще не було.

Він повагом почав ходити поміж високими стрункими деревами і час од часу нетерпляче поглядав у бік села.

Тихо й просторо було в цьому гайочку.

Вже жовкло листя, деяке відривалося, сумно крутилося в повітрі, й легенько з тихим шелестом падало на землю. Журливо шуміли високі тополі; таємничо шаруділо під ногами зів'яле листя, й на завмираючих вітях шовковиць, тихо цвірінькаючи, стрибали пташки.

Журливий настрій у природі передавався Юрасеві.

Він зупинився, сперся плечима на дерево, й дивився на воду, по якій плили великим човном рибалки. В думках його поволі проходило все, що довелося зазнати з Мірою. І боляче робилося, що в їхнє життя, встряли чужі люди, намагалися їх розлучити. І якось непомітно сама собою з грудей полялася пісня:

Ой зійди, зійди ясен місяцю,

Як млинове є коло!

Ой, виydi, виydi, серце-дівчино,

Та промов до мене слово.

Так співав задумчивим чулим голосом, а в той час наближалася Міра. Вона почула спів, зупинилася недалеко від Юрася, заховалася за дерево й слухала. Він на хвилинку затих, замислився й згодом почав ізнов:

Ох і радаб я та виходити

І з тобою говорити,

Та судять-гудять вражі людоньки,

Та й хотять нас розлучити!

Ці слова боляче вразили Мірене серце. Їй здавалося наче ця пісня зложена про них, вона вийшла зза дерева й покликала:

— Юрасю!

Від несподіванки він здригнув, повернувся на голос, і кинувся прожогом до Міри:

— Міро! — викрикнув радісно. — Я знову бачу тебе. Мірусенічко! Дитинко моя рідна! — і без пам'яті почав цілувати її руки, пригортати до своїх грудей. — Як же я змучився без тебе, якже змучився...

Міра сіла на горбок, він опустився біля її ніг, притулювся головою до руки, й щасливими очима дивився в її обличчя.

— Як ти змарнів, Юрасю.

— Якже мені було не змарніти, коли я так перемучився. Перші два тижні, після твого відїзду, я думав що збожеволію, місця собі не міг знайти, чого я тільки не передумав, чим не перестраждав? І не раз думав: „Чому я так кохаю її? за що? чому мені так тяжко без неї?“ І кожного разу приходив до тих висновків, про які колись казав тобі. І ще більше почував, що кохаю тебе, кохаю до забуття. Коли одержав твого листа, лежав слабкий; прочитав його в постелі. І цілий день був оточений чарівними рожевими мріями. На причуд — гарні звуки, обличчя, події з'являлися мені а серед них ти, така мила, така чудова... У вечері брат довго грав вальси Шопена. Я лежав, слухав музики й все ду-

мав про тебе. Мені здавалося наче руки твої закохано й ніжно обіймали мою шию, наче голівка твоя нахилилася до мене, й очі твої світилися небесним світлом, і далеко-далеко дивилися в мою душу, й бачили всю силу мого кохання... Захоплений цим раюванням, я славив Того, хто дав мені життя й тебе. Згодом із твого листа я довідався, що своє життя на курорті трохи заспокоїлося й вже не так тяжко було чекати твого повороту.

Далі почав розповідати про свої пригоди, й про ті чутки, що ходили про них.

Міра мовчала. Без краю щаслива, тішилася, що вони знову вкупі, й слухала його розмови, і почувала, що хіба тільки смерть зможе розеднати їх.

XVII.

Під новий рік.

Все вкрито білим блискучим снігом. Сухе вітя акацій, бозу і ямину згиналося під вагою снігу й виблискувало холодними іскрами в соняшних проміннях. Над самим вікном у кущах стрибали горобчики й голодним цвірінканням порушували тишу.

Вечоріло.

Міра сиділа перед зеркалом у своїй теплій, затишній кімнаті, й вбиралася, щоб іти до Дари зустрічати новий рік.

Нараз із другої кімнати почулася гучна розмова батьків.

„Що то є?“ — подумала Міра, й пішла довідатись. Лише станула на порозі, як батько, вдягнений із шапкою в руці, схопився з місця, стукнув кулаком по столі й закричав:

— Геть! Геть із очей моїх! Ти ганьбиш мене, ти жити мені не даєш.

Міра ніколи ще таким батька не бачила й ніколи до себе не чула такого крику. Слова батька образили її. Вона випростувалася, гордо підняла голову й промовила:

— Коли ви так зо мною розмовляєте, то звичайно я собі піду, — і повернулася до своєї кімнати.

За кілька хвилин до неї вступили батько й мати. Мати плакала, а батько трохи заспокоївшись почав оповідати:

— Зараз, після зібрання, в приватній розмові з деякими людьми, мені довелося вислухати таке, що й досі не можу заспокоїтись. Всі дивувалися чого я дозволяю тобі зустрічатися з людиною, яка сиділа по тюрмах, яка загубила честь, яка...

— Годі! — перепинила Міра. — Знаю я з якими людьми ви розмовляли! Не він, а вони загубили честь, коли дозволили собі закидати болотом людину, яка значно ліпша за них усіх.

— Нещасна! — скрикнула мати. — Ти засліплена коханням і через те нікому не ймеш віри, — й залялася слізьми.

— Мамо, я досить доросла, щоб не бути засліпленою й добре на всьому розуміюся. І знайте, що я не моглаб покохати нечесну, нещирю людину; яка небудь нікчемність не моглаб зворушити мою душу. Коли я покохала, то він того вартий.

Голос її тремтів, але розмова була рішуча.

Батько помітно хвилювався.

— Це не один казав. Чуєш? не один. Кілька людей казало, що він сидів у тюрмі й сюди втік од суду; що мав кілька любасок і має зараз.

— Не вірю! — скрикнула Міра. — Вони з задрости обріхують його. Коли вони порядні люде, то нехай скажуть це йому ввічі, нехай доведуть це якимись певними доказами. Коли це буде — я вас послухаю, а тепер дайте мені спокій.

Батько знову спалахнув, і зі силою вдарив у стіл кулаком. Лямпа захиталася, голосно задзеленчала, й ледве не погасла.

— Як ти смієш! Батько я тобі, чи ні?! Од нині забороняю тобі виходити з двору без дозволу й одній, забороняю!

Від образи на очах у Міри навенурлися сльози. З помітно зблідним обличчям, з прищуреними блискучими очима, вона повернулася до батька, й промовила низьким рішучим голосом:

— Так зо мною поводитьсь, я не дозволю навіть і вам, — і повернулася до дверей.

— Цить мені! — скрикнув несамовито батько, й з піднятою рукою кинувся до неї.

— Що робиш? — переляканим голосом висловила мати, й в мить опинилася межи ним і дочкою; далі захиталася, схопилася рукою за груди й впала.

Коли її перенесли у постіль, Міра ввійшла до своєї кімнати й замкнула на ключ двері.

У вікно дивилася велика зірка; вона яскраво світилася на темно-синьому небі й тремтіла, наче жива.

„Моя світла зіронька — думала Міра, — такаж бліда, такаж тремтюча, як і мое кохання. Боже мій, що мені доводиться переживати в цей вечір, коли всі радіють, веселі, повні надії на ліпшу будуччину збираються зустрічати новий рік, чекають чогось радісного, щасливого. Невже для мене цей вечір буде згубний і таким буде весь наступний рік?“

І ще тяжчим став той тягар, що й без того тиснув її.

„Юрасю! Як би ти знав, що переживає зараз твоя Мірусенька... До чого це все приведе? Боже змилуйся, облегчи страждання, пошли вихід... Люде страшні, злі, чого вони хтять од нас? Для чого ці муки? до чого це все приведе? до чого?... Хіба накласти на себе руки й скінчити все... Але як розлучиться з життям, коли вона ще така молода, й коли світ такий прекрасний і принадний?“

В таких думках минув довгий час, вона почула, що дуже втомлена, вже губила здібність мислити, все в ній наче оніміло, й вона схилилася головою на стіл...

Коли прокинулась, годинникова стрілка вже давно перейшла за північ. Минуло вже більше двох годин нового року.

„Невже цей рік принесе ще більше горя ніж минулий?... А які були щасливі перші дні минулого року. Скільки було радісних переживань, світлих надій на будуччину, а тепер?... Сижу самотня й оплакую своє нещасне кохання... Треба лягти; проспівали вже другі півні; хутко світанок.“

XVIII.

На другий день, Міра прокинулася змучена й втомлена. Лежучи в постелі почула в снігах розмову батька з доктором, які щойно вийшли з відпочивальні. Зі слів доктора, вона зрозуміла, що матері був тяжкий сердечний припадок, і що взагалі її серце занадто слабе, хворість тяжка, й матір треба берегти.

Міра вбралася й пішла до неї.

Батько сидів похмурий непривітний, дивився в вікно й барабанив по столі пальцями; мати лежала бліда змучена, й як тільки побачила її, тихо застогнала.

Цей стогін боляче відбився в Міриних грудях, щось стиснуло її за серце, і на очах навернулися сльози. Вона заразже повернулася й пішла до своєї кімнати.

Лише опинилася на одинці, як щось підкотилося до горла, й з очей потекли сльози. Вона в цей час зрозуміла якою дорогою й незамітною була для неї мати і як любила її. В цей час коли вона боялася за її життя, це почувалося з особливою силою.

„Що мені діяти? що мені діяти?“ — думала Міра. Серце її боліло: й від жалю до матері, й від жалю до Юрася; шкода було й самої себе. Вона доболі в голові шукала виходу, й нічого не могла вирішити.

У двері постукало — ввійшла Зіна. Невеликі чорні очі її, як і завжди, лукаво всімалися, й вона жартуючи крикнула:

З новим роком, Міро! З новим щастям! А вгадай, що я тобі принесла? А ну вгадай, — але глянувши ближче на Мірине обличчя зрозуміла, що тут не до жартів, і враз стала серйозною.

— Міро! Що тобі? В тебе такий змучений вигляд. Чи не сталося в тебе чого з Юрасем? У Дари тебе вчора не було; він весь час був мовчазний, сумний, а сьогодні прийшов до мене: знервований, неспокійний, попрохав передати тобі листа.

— Давай, — промовила Міра тихо.

Нервово розірвала конверт і почала читати. Скінчивши тяжко зітхнула.

— Він вже догадався, — промовила, й задумчиво задивилась у вікно.

— Міро! Ти дуже кохаєш Юрася?

Міра заворушилась, личко її спалахнуло рум'янцем, вона пильно вдивилася до Зіниних очей, і тихо промовила:

— Кохаю, Зіно.

— І давно?

— Давно. Як тільки познайомились.

Ти знаєш, Зіно, що перед ним мені ніхто не подобався, але він... він сподобався відразу, з першої зустрічі. Він захопив мене своєю ніжною вдачею, глибоким почуттям, талантом, і вперше на життя я закохалася.

— І це правда, що батьки твої проти вашого одружіння?

— Правда.

— Ах, Міро, все це людські наклепи, людська заздрість.

— Я знаю, Зіно. І коли думаю про це, то ще більше кохаю його, бо він є винятком серед цих черствих, заздрісних і сіреньких людей.

— Колиб мене кохала така людина, — відповіла Зіна, — яб ні перед чим не зупинилася, пішлаб на все, й булаб із ним.

Міра тяжко зітхнула.

— Я думала про це, я думала, але після того, що вчора сталося, я не в силі цього зробити, цим я вбю матір, а її я теж люблю, дуже люблю.

— Ну, а якже буде?

— Не знаю, не знаю, — і глухий стогін вирвався з її грудей. — Ох, якже я змучилася! — з роспачем викрикнула вона й схопилася руками за шию; під руки їй попала низка гранатів, вона зі силою шарпнула її, й жбурнула далеко від себе. Як град розсипалося коштовне каміння по столі й підлозі, й відбилося в грудях тяжким грюкотом. Вона припала головою до стола й гірко заплакала.

За кілька хвилин порив гострих сліз минув. Міра підняла голову, й сумно промовила:

— Мені здається наче все повстало проти мене, немає просвітку, наче все скінчилося, й наближається смерть.

— Заспокійся, Міро. Так часто буває в життю, коли на людину навалюється горе. Тоді здається, що всі близькі залишили, що все навколо темне й мертве, що доля без жалю знівечила все й всьому кінець. І от у такі хвилини Міро, не треба губити надії й віри в себе. Треба зібрати всю силу волі, боротися й вірити в перемогу. Дивися на мене: я майже з самого дитинства сама на себе працюю; сама собі добувала освіту; вже довгі роки борюся за своє існування, й от як ти мене бачиш. Направляю своє життя, як сама хочу, вірю в себе, й не падаю духом... Ну, Міро, якуж відповідь даєш на лист?

— Скажи, щоб завтра о сім'ї прийшов до тебе.

— Добре.

Посидівши ще якийсь час, Зіна пішла.

Міра наблизилася до вікна й почала вдивлятися на двір. Крізь клаптик чистого скла, що заховалося межи морозними узорами вона бачила, як падав сніг і стелився на землі чистим білим килимом. Невеличкий вітер, то тихо крутив падаючі з неба сніжинки на одному місці, то підкидав на всі боки, то, розігнавшись, змітав їх цілими хмарами зі стріх і дахів і розвіював по холодній завмерлій землі.

XIX.

Сім годин вже минуло давно, вже пів на осьму, а Міри все не було. Юрась нервово ходив по кімнаті, й майже кожну мить позирав на двері.

„А може не прийде зовсім?“ — І від цієї думки боляче нило в грудях. — „Ні, прийде, повинна прийти. Вона ж знає, як чекаю на ню.“

І знову ходив, і знову голос сумніву запитував:

„А може не прийде? може не прийде?“

— Коли ж вона вже буде? — викрикнув Юрась і кинувся до сіней.

Нараз у дверях зустрівся з Мірою.

— Господи як ти мене змучила!

Схопив її за руку, ввів у кімнату, й не зводячи з неї очей, тремтів од хвилювання.

Міра здивовано дивилася в його очі, й тихо промовила:

— Як ти нервуєшся, Юрасю. Ти слабкий, в тебе зовсім попсовані нерви, тобі треба кудись поїхати, спочити заспокоїтись.

— Для мене спокій можливий лише з тобою... я знаю, я ніби бачив все, що було в тебе знову з батьками. Господи! За що це на нас?

— Ах, Юрасю, як це тяжко, як тяжко.

І вона докладно розповіла все що було. Коли вона розповідала про матір, сльози виступали

на її очах і було видно, як дуже вона любила її, й як боїться її загубити.

— Міро! Треба йти на все. Я більше не можу виносити такої муки. Або вони, або я.

— Боже мій! Боже мій! — тихо шепотіла Міра. — Я не маю сили, я так змучилася.

— Так, Міро. Або вони, або я.

Міра мовчала.

— Я чи вони? — рішучо запитав Юрась, і чув як трівожливо билосся серце.

— Я не можу їх кинути, — ледве чутно промовила Міра, й повернувшись до нього, з відчаєм і рішучістю погибаючого крикнула:

— Їдь відси, їдь яко мога хутчій, і покинь мене.

— Поїхати кажеш? — і він болізно всміхнувся. — Коли ти кажеш я мушу їхати... далеко їхати, ох, як далеко, може на завжди, може вже ніколи й не побачимось...

— Як розуміти твої слова? Що ти замислив?

— Міро! Міро! — скрикнув Юрась змученим голосом, і опустивши на стіл голову, заплакав.

Міра ще ніколи не бачила такого відчаю у чоловіка; сльози коханої людини ранили серце. Вона кинулася до нього.

— Юрасю! Заспокійся! Твоя Мірусенька буде завжди з тобою.

І ще гірший приступ ридання був відповіддю на ці слова, але вже від щастя, від радості. Журлива туга й безмежна радість, зедналися в грудях і вилилися в сльозах, що приносили облегчення й заспокоєння.

— Годі, Юрасю, заспокійся, — тихо промовила Міра, й ніжно гладила рукою по його голові, й одна по другій на його волосся скотилися її сльози.

Юрась трохи заспокоївся, підняв до гори голову, й побачив любі кохані очі, наповнені сльозами.

— Бідна ти моя, змучена.

— Обое ми змучені, Юрасю, обое.

— Ти більше, Міро, ти більше коли могла дійти до такого распачу, що хтіла віддати мене в жертву.

Не тебе, то матір. Я знаю, вона не переживе цього. Всі їм розказують стільки поганого про тебе, й в один голос кричать: „На що ви губите рідну дитину“. Скажи Юрасю, невже в їхніх словах є хоч частина правди? Заклинаю тебе всім святим, всією силою кохання нашого, не крийся, скажи все, все... Боже мій! Невже кохання таке засліплює? Але ні, ні! Я хочу любити такого Юрася, якого пізнала, й якого уявляла собі весь час. Я хочу, щоб він був таким, яким я хочу його кохати.

— Він такий і є, Міро! Такий і є.

— Я не хочу ні багатства, ні слави за тобою, я хочу лише твоєї незаплямованої чести, твого чистого сумління.

— Міро! клянусь тобі, що все, що казав про себе — правда. І сумління моє перед тобою чисте, й честь не заплямована.

— Я вірю, я вірю, — й радісна голубила його.

Юрась замислився. Він щось обмірковував, згодом повернув голову до Міри.

— Міро! Я поїду.

— Не треба, Юрасю.

— Ні, я поїду. Мені навіть треба їхати. На рідній землі знову розпочалася боротьба з окупантами, з насильниками й гнобителями нашого народу, й я мушу їхати. Я повинен бути там. А до того й люде про нас трохи забудуть, припиняться наклепи; трохи заспокоються твої рідні, й тоді можливо ти зможеш умовити їх. Я розумію як тобі тяжко кинути матір. Я поїду, але знай, що без тебе мені життя нема. Змагайся, Міро, змагайся за наше щастя, будь міцною й непохитною. І коли дове-

деться йти на все — йди! Знай, що в тебе є на ко-го спертися в життю. Памятай, що я страждаю разом із тобою, й тим більше, тим краще буде щастя, коли ми добемося його такою боротьбою. Нехай зрозуміють всі, що розлучити нас не зможе ніхто!

— Буду боротися поскільки сили мої, а тепер іди, Юрасю, бо за мною можуть кинутися. Іди зараз, а трошки згодом піду й я. Нас тепер не повинні бачити вкупі, так буде ліпше.

І він пішов.

Було вже не рано. Крізь хмарки пробивався місяць, а зорі — світлі, яскраві, вкривали все небо від краю до краю.

В містечку було тихо. Де-не-де у вікнах блимали жовті вогники; від будинків, на білий сніг, падали темні тіні, й наче ховали в собі якусь таємність.

Юрась зупинився, підвів до гори очі й довго довго вдивлявся в живі тремтючі зорі, й наче бачив у них безліч людського горя. Згодом опустив голову й пішов повільною сумною ходою.

XX.

По рівчаках та долинах, тане останній сніг. Сонце підіймається все вище й вище, стає все теплішим; проносяться останні зітхання вмираючої зими, й вже уявляється краса ранньої весни — краса блідих фарб, білих підніжників і блакитних фіялок. Пробуджується природа й відчувається радість нового життя; й шумлять, шумлять мутні струочки, привітно сяє тепле сонце. Сяє воно й багатим, і бідним, і щасливим, і нещасним, і всім несе тепло й радість.

Юрась дивився з вікна Зіниної кімнати в сад, чекав на Міру, й думав про те, що завтра виїздить, і про те як складеться майбутнє життя.

Зіна, аби не заважати йому пішла до хати своїх господарів давати лекцію.

— Добридень, Юрасю!

Юрась зараз повернувся й кинувся до Міри. Захоплений своїми думками, він не чув як відчинилися двері, й тепер радісними очима дивився на Міру, цілував її руки, й тулив до грудей.

— Весна вже на дворі, Юрасю.

— Так, весна. Знову весна, а ми все ще сумуємо, ховаємось і від щастя беремо лише крихти.

Й серце билось біля його грудей, й він почув, що дорожче за ню, в нього нема нікого.

— Як я кохаю тебе, Міро. Як би ти могла заглянути в мою душу ти побачилаб, таку силу кохання до тебе.

Він вдивився в її змарніле обличчя, й заговорив ще з більшим почуттям:

— Ти змучилася, змарніла, й від того, я ще більше кохаю тебе, ти здаєшся мені такою світлою й чистою. І з тобою я й сам перероджуюсь. Все грубе, гидке, буденне відходить і лишається саме чисте, саме цінне.

— Я вірю, — тихо промовила вона, й обличчя її світилося тихою радістю.

— Юрасю, я хочу розповісти тобі про ті пригоди, що були в нашій хаті за цей час, і умовитись як бути на далі.

— Я слухаю.

Довго Міра розповідала, й так мало було втішного.

— Бідна моя, рідна моя. За що це тобі все?... Але й в мене не легше. Зі самого нового року, я нікуди не хожу, ні в кого не буваю.

— А в когож тут, Юрасю, й бувати, коли майже всі наче вороги один одному. Сидять по своїх закутках, а коли завітають один до одного, то лише для „годиться“, а то: наклепи, пересуди, зав-

дрість, наче всі обридили один одному, й нема в нас інтересного, щирого громадського життя.

— Це правда, Міро. Особливо я це почуваю тепер. Єдиною моєю втіхою були за цей час: книжки й музика. Для мене тепер музика — голос, яким я передаю свої страждання, нудьгу й сум. Всі ці дні були для мене днями — смутку й знесилля, й життя здавалося таким важким і журливим... Завтра я їду, Міро. Не знаю як буде зо мною, коли повернуся? але в тій праці, що на мене чекає, може хоч трохи розвію свою журбу, бо вже не сила терпіти. Жити тут, і не бачити тебе; кохати більше над життя своє, й не мати тебе, це така мука, яку вже не сила зносити.

— На що так кажеш? — хвилюючись запитала Міра. — Хіба я не досить кохаю тебе. хіба не дала тобі слова завжди бути з тобою?

Вона дивилася на Юрася ласкавим поглядом, і очі її обгортали його милуванням і ніжністю. І Юрась почував, як нудьга поволі щезала й замінялася радісними надіями, щирою вдячністю.

— Чула й добра моя. Сказала ти це, й стало в мене на душі легко й радісно. Як літошне сонечко ти грієш мене своїм коханням, і мені хочеться любити всіх людей, і простить усім усе.

— Щоб не трапилось, Юрасю, як би не складалося далі життя, памятай, що я буду з тобою...

Він вдячно поцілував її руки й за тим вони розлучилися...

Вже був вечір коли Юрась скінчив збори в подорж.

Він увійшов до кабінету, й відчинив у сад вікно. Чисте весняне, трошки зимне, повітря, проносилося межи чорними деревами; маленький вітрець ледве помітно ворухив голі гілячки, десь у кущах чувся писк ще не заснулої пташки; пахло вогкою землею.

На душі було сумно, але тихо й спокійно. Відійшло кудись далеко все буденне, тяжке, й душа відчувала ті радісні згуки, якими жила воскресаюча природа...

XXI.

Був серпень.

Юрась нечутно ходив по килимах у своїй кімнаті, прислухався до шуму великого міста й обмірковував своє становище.

Від нього щойно розійшлися громадські й політичні діячі, й співробітники по урядовій праці.

В голові шуміло від нервового напруження, від суперечок, тютюнового диму, взаємних непорозумінь і навіть образ.

Знову насунули на вітчизну трагічні часи, знову розгорнулися по всій землі страшні події, а в них як і попереду: бракувало високого патріотизму, здорового державного розуму, не було єдиного національного фронту. Було кілька великих партій, багацько різних течій і відтінків, і майже всі вони уперто не хтіли розуміти одні одних, і поступитися хоч чим небудь зі своїх переконань для самої найбільшої, найсвятішої ідеї — визволення батьківщини. Гризлися, сварилися, кожна партія рахувала лише свої постанови й свій програм гідними для спасіння вітчизни, й не було єдності, не було національної міці. А тим часом нарід спантеличений і обдурений, утопічними нездійсними ідеями чужинців-комуністів, губив голову, лишав без моральної й матеріальної допомоги своє козацтво, й московські червоноармійці, з наймитами: китайцями й латишами, саранчою сунули по українській землі. Якоїсь допомоги від інших держав годі було сподіватися, й змучене українське військо відступало. Знесилене й розчароване, з якоюсь тяжкою захованою думою воно відступа-

до... Зараз на нараді було вирішено евакуватися цивільній владі, й політичним діячам.

Юрась втомлений знервований, опутився на фотелю й заплющив очі.

З якоюсь особливою виразністю виринули спомини близького й далекого минулого. І знову тяжкий смуток ссав за серце, й знову боляче стискалися груди. Так завжди траплялося з ним коли лишався самотою в цьому великому місті.

Поки був захоплений працею, жив щоденними інтересами, робив до втоми своє складне діло, ніби забував про своє горе, але на самоті він знову й знову мучився: й трагічними подіями, й згадками про Міру. Страждав не маючи від неї ніяких відомостей. Був час страшної руїни, край в якому жила Міра був одірваний від його вітчизни, й кожний новий день приносив йому нові турботи.

У вікно зазірав місяць. Світло його скрашувало темінь кімнати, й наче оживляло її; проміння розкидалося з вікна блідо-срібними пасмами, й м'якко відблискувало на поліровці мебелі й люстрі.

Він дивився в ці відблиски, й вони наче гіпнолізували його. Почувалася втома, сами собою заплющувалися очі, хтілося спокою. Він стиснув руками гарячий лоб, наче хтів витиснути з нього якесь рішення, але почув тільки як на скронях бухала кров, і тихий смуток без упину ссав за серце. Голова схилялася все нижче, ставала все тяжчою, й нарешті упустилася на груди...

Коли прокинувся була темна мовчазна ніч. По небі снували великі хмари; дрібний і нерівний дощик, трівожливо стукотів у вікна; крізь шибки було видно темні силуети дерев, і коли галузки їх, під натиском вітру, нахилялись одні до других, чувся сумний одноманітний шелест листя, здавалося, що воно про щось таємничо радиться. Час од часу порив вітру дужчав, налітав із особливою силою, й тоді журливо гуло й завивало.

І враз — жагуче, непереможне бажання блискавкою пройшло в його мозок. Невимовно захтілося відірватися від цієї нудьги, бути знову щасливим, бачити Міру, почувати її в своїх обіймах, пригортати до своїх грудей і впитися щастям.

Він схопився на ноги.

Ранком мала виїздити адміністрація; до від'їзду лишалося ще кілька годин. Він хутко спакував речі, знищив деякі папери, й взглянувшись, нечутно вийшов на вулицю.

Наближався світанок.

Людей не видно, лише на розі двох улиць, маячив візник. Звісивши морду стояла на ногах худа й змучена шкапа, й похнюпившись куняв на передку візник.

Місто ще спало. Моторошно гуділи дерева, й нудно сіялась мряка. Навколо: порожно, темно й трівожливо.

З даля ледве чутно донеслися гарматні вибухи.

„Знову починається, — подумав Юрась. — Колиж це вже все скінчиться? Нещасне місто, бідні змучені люди“.

Він покликав візника, поклав на дροжки речі, й тюпки вирушив до вокзалу. Моторошно тарахкотіли по каміннях колеса, й заховуючи в собі якусь таємничість, маячили великі, кам'яні будинки. Стискаючи в руках револьвер, Юрась обережно роздивлявся навкруги, готовий до всякої несподіванки, й з боєм думав про тих, що лишалися в цих будинках і не знали яке нещастя ще доведеться їм пережити, що чекає їх надалі.

XXII.

Юрасеві пощастило добратися до батьків гаразд.

Було вже над вечір коли він зійшовся з Мірою в умовленому місці. Вечірні сутінки охоронили їх

своїм покровом, а великі дерева ховали від чужих очей. Цю першу зустріч після довгої розлуки, їм хтілося бути на самоті подалі від людей.

Вже довго Міра розповідала Юрасеві про те, що переживала під час його відсутности, й знову було так мало втішного. Батьки як і раніше, уперто стояли на своєму. Змучилася вона з ними, так нетерпляче чекала його приїзду, хтіла бачити, хтіла хоч словом обмовитися, й в думках кликала його. І от тепер коли він приїхав, вона почуває що має щось статися, що має вирішитися їхня доля, й боротьба має бути останньою.

— Так, Міро. Може ми зустрінемось тепер із непереможними перепонами, але мусимо йти до кінця, й будемо вірити, що ця боротьба приведе нас до спільного щастя.

— Щож ти, Юрасю, про себе нічого не кажеш?

— Не кажу, бо нема чим потішити.

— Ці шість місяців, це такі тяжкі сторінки мого життя, що й не варто про них докладно розповідати. В яких тяжких умовах доводилося жити, в якій напруженій нервовій атмосфері треба було працювати, скільки біди, скільки невдач, і нарешті таке розчарування в своєму народі. Знаєш, Міро, просто до розпачу иноді доходив, і спасав себе тільки тим, що знав, що хтось любий і рідний думає про мене, турбується, що чиясь воля підтримує мій дух, мої сили, й це була ти, Міро. А коли настав час, що знову мусів кидати рідну землю, то почував себе таким осиротілим, таким змученим. Душа боліла й прагнула втіхи... І от я тут. Потіш мене, Мірусенічко. Люби мене, люби більше ніж можеш; я так знесилився. Ти моя утіха, моє життя. В тобі наче святий огонь горить, який обгортає мене всього, очищає, підвищує й робить ліпшим. Тільки з тобою я буду здатний знову до праці, до боротьби.

Міра сумно похитала головою й тихо зітхнула.

— Ти занадто ідеалізуєш мене, Юрасю. Тобі здається, що в мене чудова вдача, що в мене величній ідеальний дух, а я така квола, така далека від ідеалу.

— На що ти наговорюєш на себе? Я знаю тебе, розумію й кохаю.

— Кохаєш, але не знаєш.

Вона мовчки дивилася в далечінь. Щось плакало в її грудях. Їй шкода було його, шкода було, що так вірив і переоцінював її.

Глянула на нього. Він сидів замислений і дивився на небо.

— Про що замислився? — запитала тихо.

— Милуюся заходом. Люблю цей час коли гасне соняшне проміння, й над землею стеляться блідо-рожеві сутінки; дерева високі й горді, стоять і дивляться в небо й чекають привітних зірок, і стільки лагідної тиші, ніжнього суму навкруги. В такий час здається, ніби тиша й спокій всюди, ніби всюди прекрасний мир, прекрасні добрі люде, братерська любов.

— Так, це чудові хвилини, — тихо відповіла вона, й щось душевне й гарне почулося в її голосі.

Так вони просиділи довгий час, і не помітили як наступила ніч.

Зі сходу насувалася темна велика хмара. Спалахнула блискавка, й здалеку почувся глухий гуркіт грому; зашуміли дерева, зашелестіли кущі й трави.

Нічний птах пролетів над їхніми головами, йдесь недалеко, нарікаючи й плачучи, закричав.

XXIII.

Одного вечора до Міри ввійшла мати й несподівано запитала:

— Міро! Ти все ще не покидаєш свого?

Міра подивилася на матір і сухо запитала:

— А що?

— Це правда, що ви знову зустрічаєтесь?

Міра здригнула, обличчя її зажевролося й бо-
лізно запитала:

— Мамо! Чого ви від мене хочете?

— Ах, не чекала я від тебе, доню, не чекала,
які тепер чутки про тебе ходять.

— Ви самі винні, що ці чутки ширяться, ви
тому причиною, що ми мусимо зустрічатися таєм-
но. Люде бачуть, плещуть язиками всякі дурниці,
а ви вислуховуєте, вірите й мучите себе. І я вже з
вами змучилася вкрай, я збожеволю тут біля вас!

В цей час відчинилися двері, й ввійшов бать-
ко; з під лоба глянув на дочку, на дружину, й сів у
кутку біля столу. І знову очі його блискавкою зир-
нули по Мірі.

Міра стояла до нього плечима, біля туалет-
ного столика й механічно скубла стрічку, що ви-
сіла з шіфонєрки.

— Доки все це буде тягтися? — запитав бать-
ко глухим голосом.

Міра не відповідала.

— Я ще не так ням віри тим чуткам, які були
досі, але сьогодні, зараз я чув це від перших
людей.

Міра раптом повернулася й голосно відповіла:

Від перших по багатству! І вас люде цінять
тільки по грошах. Нехай дурень, нехай падлюка,
аби богач і цього для вас досить. Завалилось би
воно це ваше багатство.

— Тим ти мене не переконаєш, — роздрато-
вано заговорив батько. — Чим я можу запевни-
тись, що правда не в них, а у вас? Чим?

— Прийде час — запевнитесь.

Тут знову заговорила мати:

— А як би й так. То щож ви будете робити?
З чого будете жити? він же бідний. Коли я поду-
маю про це, то мене страх охоплює, я голову
гублю.

— Яюсь проживем, аби голова та руки.

— Боже мій! — заголосила мати. — У мене панною жила, а тут: „аби голова та руки“. В могилу ти мене заженеш, у могилу! — й заголосила.

Батько, який досі намагався бути спокійним, тепер не витримав. Скочив на ноги, тупнув ногою по підлозі й закричав:

— Доки це голосіння буде в нас у хаті? Доки питаю тебе? Годі! Сьогодніж край! Або кинь його, або нас!

Міра почувши це, вся затрусилася, й яюсь не-
пезно промовила:

— Я піду... я піду...

І чула як сльози підкочувалися до горла, бо-
ляче стискалося серце.

— Ліпшеб я тебе мертвою бачила, ніж чути
такі слова, — скрикнула мати.

І коли Міра, хвилюючись, схопила хустку й на-
кинула її на голову, мати підбігла до неї, вчепила-
ся їй за плечі, й у нестямі заголосила:

— Куди? Не пуцу! не пуцу!

— Годі кажу! — крикнув батько. — Пусти її!

Він підскачив до Міри, одірвав од матері,
жбурнув її на бік, а матір майже зомлілу вивів до
відпочевальні.

Міра впала на постіль і тихо застогнала. Здрі-
гався, кожний нерв і вся вона трусилася як у ли-
хоманці. І відчула, що сили вже її покинули, що
вона не зможе зробити й жадного кроку, й нікуди
вже відси не вийде.

Місто трівожливо спало.

Всю ніч вона мучилася й не спала до світу. Як
тільки заплющувала очі, їй здавалося, наче хтось
біля неї, й тисне на голову, затримує думки, й че-
рез те вони все біля одного. Вона схоплювалася й
широко розплющеними очима вдивлялася в темні
вікна.

І коли приходила до пам'яті, то почуття жа-

лю вставало в її грудях: і до Юрася, й до матері, й вона не знала хто їй ближчий, хто дорожчий. Їй здавалося наче серце її розривається й тужливо голосить душа.

І так вся змучена, знервована, вона сиділа на ліжку обхопивши руками коліна, й ніби не жила, ніби була по за часом, і не помічала як минала ніч.

Наближався світанок.

Ледве помітно заглядало до вікон сіре світло, й якимись невиразними тінями крізь шибки зазірало віття кущів. Поволі розвиднювалось... За якийсь час, край неба спалахнув ясними рожево-блакитними колірами й по жовтіючих листях стрибнув перший промінь сонця. І коли до Міри донеслося перше несміливе щебетання пташок, вона впала горилиць на подушку, й дві сльози скотилися з її очей.

XXIV.

Неспокійні й тяжкі дні наступили для Міри. Вона бралася за все, аби хоч трохи забутися в щоденних турботах та господарських клопотах, але це помагало мало. Згода яка весь час панувала в їхній семі, тепер щезла; почувалося відчуження й неспокій. Мати вже кілька днів не вставала з постелі, й лікарі боялися за її життя; батько й брати наче не намічали її, а коли й зверталися за чимсь до неї, то двома-трома словами, й більшого вона не чула.

Особливо тяжко їй доводилося, коли сідали до столу: зітхав, мовчав і понуро поглядав батько, сиділи тихо брати, а як і розмовляли, то напівголоса, наче в хаті лежав покійник. Іноді це було для Міри понад силу, й вона до загального столу не виходила. А вечорами коли лишалася на одинці в своїй кімнаті, страждала й мучилась. Її тягнуло до Юрася й не могла кинути матері. Вона знала, що заведе її до смерти коли кине їх, і почувала що буде щось страшного коли відцурається

Юрася. Почувала що коли порве з ним то вже ніколи не покохає, й залишиться самотньою на все життя. І тоді довгою низкою перед її очима проходили майбутні дні молодих, а далі й зрілих літ — дні сірі, одноманітні, й думала, що буде старітися в якомусь кутку не зазнавши повного щастя. Такі думи мучили й втомлювали її. Дивилася крізь вікна на листя, що втрачували свій свіжий, зелений колір і брудними чорними купами лежали на землі, слухала пісню осіннього вітру й боляче нило в грудях, було шкода: й себе, й близьких і всіх, що страждають.

В один із таких вечорів, до неї прийшла Зіна, принесла листа, й повела її до себе, де чекав на ню Юрась.

Покірно й якось несвідомо піддалася вона під волю Зіни, й пішла за нею мало розуміючи, що мусить казати йому, як поводитись? ішла наче ві сні.

Коли ввійшла й глянула на Юрася — той злякався. Обличчя її було бліде й хворе, очі раз у раз мінiali свій блиск, а від носу до кінця губів, тяглися дві помітні зморшки, які надавали обличчю змучений і журливий вираз.

Він кинувся до неї, почав цілувати її руки, а вона стояла мовчазна, дивилася поверх його голови, й руки її тремтіли в його руках.

Зіна непомітно вийшла.

— Міро! Щож ти мовчиш, що знову сталося? Чого так довго не приходила?

— Ах, Юрасю, я вже не можу терпіти, не можу.

Вона схилилася головою на його груди й заталакала як дитина. Далі трохи заспокоїлася й розповіла про все, що було.

— Це не кохання, а мука! — викрикнув Юрась. — Я теж не можу більше тліти на цьому огні, я збожеволію від цих переживань. Якби ти знала, що

я пережив, як перемучився за ці дні, що не бачив тебе, й як боляче розуміти, що на далі може бути ще гірше. Міро! Все це треба скінчити, ти повинна йти зо мною.

Міра бліда, зі змученим украй обличчям, дивилася на нього якимсь непевним поглядом, далі скрикнула:

— Ні, ні! я не піду. Я не можу свідомо вбити матір.

— Мовчи! — прошепотів здавленим голосом Юрась, і зі силою стиснув її руки.

Нервові тремтіння охопило його тіло, й він блискучим твердим поглядом вставився в її очі.

— А що ти можеш убити мене, про це ти не думаєш?

І далі з мукою викрикнув:

— Невже кохання в тобі завмерло? Щож це за муки!

— Юрасю! Одумайся, що кажеш! Хіба я ще мало пережила, перемучилась зза для тебе? Почекаймо, може якось вийде на добре, почекаймо ще. Нам треба тільки рідко бачитись і чекати поки знову все заспокоїться.

— Чекати... Якже я буду без тебе? Я змучуся, заслабну. В менеж тільки ти й є.

— А мистецтво, Юрасю? музика, література?

— Мистецтво? Я раніше вірив у нього, думав, що воно дійсно може цілком заповнити життя людини, але тепер я знаю, що помилявся. Мистецтво не заповнить мого життя. Мистецтво це творчість, а людині треба не тільки творити, треба ще й жити своїм особистим життям, і не тільки духовим а повним, повним. Мистецтво може захопити цілком лише на якийсь час, заспокоїти, але заповнити все життя, воно не може. Ні, Міро, тебе для мене ніхто й ніщо не замінить.

— Юрасю! Яж не кидаю тебе. Я тільки прошу, не змушувати мене ні до чого. Я повинна бути вдо-

ма, й тоді все заспокоїться, тоді буде видно... Може згодом все буде гаразд.

Вона замовкла; мовчав і Юрась і про щось мислив...

За вікном гудів вітер, тяжко трусив віття високих тополів, і шалено крутив у повітрі осіннім листям.

— Ти бажаєш, аби я тебе на якийсь час залишив? так?

Вона вдивилася в глибіню його очей, і тихо спокійно відповіла:

— Так.

— Добре. Я це зроблю.

Він сперся головою на руку й тихо поволі заговорив знову:

— Залишив... Як боляче думати про це. Я передчував цю хвилину. І от вона прийшла...

Втомленими очима задумливо дивився крізь вікно.

Ішов маленький дощик. Вітер трохи затих, і тільки час од часу налітав поривами й кидав у вікно дрібненькими краплями.

Міра дивилася на Юрася, й мислила про його настрій, про те, що в нього на душі.

„Боже мій, як це сумно, — думала вона. — Було так мило, любо, було щастя, й раптом налетів вихор, і наче розірвав щось межи них, наче відсунув їх один від одного. Чи він її не розуміє, чи вона його? А може він і має рацію?...

І думала, що може й винна перед ним, що якби захтіла то цих мук і не булоб. І їй хтілося заговорити до нього, заладить те неприємне й тяжке, що лежало межи них, зробити щось таке, що вернулоб їм знову спокій і щастя, а як це зробити — не знала.

Юрась підвівся й звернувся до Міри:

— Я піду. Коли буду тобі потрібний — покличеш.

Поцілував її руки, уважно вдивився в її обличчя, сумно ледве помітно всміхнувся й тихо вийшов.

На дворі мрячило.

Дощик — гострий і холодний, то налітав поривами, й колов обличчя, то на кілька миль затихав, то знову налітав, і пронизував холодними краплями.

XXV.

Минуло два тижні.

Міри ніхто нігде не бачив. Вона не виходила з дому, й не давала про себе ніяких звісток. І цілком несподівано одного дня Юрась побачив її: вона їхала на бричці, й везла від лікаря маленького брата.

Кров ударила Юрасеві в голову, й він зупинився. Коли вона порівнялася й вклонилася, він повернув голову й дивився назирці поки вона не заховалася з очей. Затим повернув до дому й написав до неї листа прохаючи про зустріч в цейже день.

Коли Міра зібралася на побачення, то відчула наче ці таємні зустрічі з їх сумною розмовою, з тяжкими переживаннями, втомлюють її. І коли думала про те, що кожного разу треба ховатися, таїтися, обманювати батьків, умовляти Юрася, вести гострі болючі розмови, їй робилося так прикро, так тяжко, що навіть зявлялося бажання все порвати аби лише настав спокій і скінчилося це нервове становище. З таким настроєм вона прийшла до Зіни.

Юрась кинувся до неї, почав голубити, казав про те як скучав за нею, й не дочекавшись поки вона покличе, написав їй.

Міра слухала мовчки, й якесь закамяніле було її обличчя.

Юрась бачив це й мучився. Чогоб тільки він не дав, щоб викликати ніжну усмішку, викликати прихильний закоханий погляд із цих любих очей.

— Мірусенічко! Чого ти така? Ну, хоч усміхнися до мене, приголуб.

— Не до того мені, я так змучилася від цих подій, так змучилася.

— Від тебе, Міро, залежить покласти край. Скажи слово й ми завтра одружимося. Для чого ти віддаляєш дні нашого щастя? для чого?

— Для мене не буде щастя, коли до нього доведеться переступити через труп матері. Треба чекати.

— Чекати! Все чекати, й так без краю! Мені здається, що я вмиру не назвавши тебе своєю. Я хочу завжди бачити тебе, дихати твоїм повітрям, бути з тобою завжди, нерозлучно, а ти... ти...

Він не скінчив, як все в ньому стогне й болить, і не памятаючи себе, схопив її руки й без краю сумним голосом заговорив:

Міро! Пожалій мене, пожалій. Я людина, жива людина, й якби ти могла заглянути в мою душу й побачити, як я змучився. Ці осінні вечори які я поревою на самоті, вже не під силу мені. Я хожу по кімнаті з кутка в куток, із моїм смутком із моїм коханням; слухаю як голосить за стінами вітер, і від розпачу хочеться голосити самому: не витримують нерви, й наче розривається голова. Любити таким коханням яким я люблю, людина може лише раз на віку. І я знаю, що коли загублю тебе — я загину.

— Юрасю! Ти повинен бути спокійним і міцним, бо тільки дужі духом перемагають і живуть.

— Живуть... А на що мені жити коли моє особисте життя для мене ніколи не буде радістю? Я буду нудити світом, а тим часом життя буде йти повз мене, й буде добтати мене доля. Ні, Міро, вже більше дужости й краси в смерті ніж у такому життю.

— Я не знаю, Юрасю, що сталося в наших відносинах, але вони не такі як були колись. Раніше

коли ми бачились, було стільки радощів, було приємно й весело, а тепер: лише сум і біль.

Він зупинився на ній довгим поглядом і тихо заговорив:

— Міро! Раніше я ніколи цього від тебе не чув; холодом і чимсь чужим віє від твоїх слів.

Він одійшов до стіни, сперся в ню плечима, й безнадійним глухим голосом промовив:

— Ну, щож, кажи, кажи все до кінця.

Міра на мить замислилась, потім підійшла до Юрася, схилилася головою на його груди, й тихі сльози закапали з її очей.

— Я не можу більше нічого говорити. Я почуваю лише, що нещасна, й кожна зустріч з тобою наносить все нові рани.

— Я ще більше нещасливий, — болюче відповів Юрась. — Я загубив вітчизну, й коли загублю тебе, то в мене вже нічого не залишиться.

— Мені жаль тебе, Юрасю, але не менше жаль і матері й самої себе. Треба чекати, якось воно буде.

— Ну, годі, Міро. Змучились ми обое. Я буду чекати; до останнього буду чекати, по скільки сили моєї.

Замовк і задумливо дивився у вікно. Далі заговорив знову:

— За три дні має відбутися благодійна вистава-концерт; я згодився прийняти участь, може хоч трохи розважуся. Ти підеш зо мною?

— Ні, Юрасю.

— Боїшся вже й в люде зо мною показатися, — промовив він зітхаючи.

— Мама тяжко хвора, лежить у постелі; я й з Зіною чи з Дарою не піду, зовсім не піду.

За тим вони розлучилися.

XXVI.

В театрі лунали гучні оплески. Юрась тримаючи в руках скрипку, вклонявся до слухачів, але думками був десь далеко. Він ще був під впливом виконаної пєси, й не бачив нікого навіть у першому ряді. За хвилину почав грати другу річ: „Траймерай“, Шумана. Один — другий рух смичком і він цілком поринув у звуках. Очі його сяяли внутрішнім переживанням, він грав і в музиці, марив про те що було красою його життя, його коханням.

Міра, яка прийшла на вечір, разом із Волховим, почувала, що в цей час Юрась думає про ню, марить нею. Вона не зводила з нього очей, і їй здавалося що вона читає всі його думки...

Юрась відчув на собі її погляд; повернувся праворуч, і в одному з перших рядів побачив її. До неї близько нахилився Волхив і щось говорив. Зі сцени Юрась блискучим поглядом дивився в Мірині очі, й на блідому обличчю його перебігали якісь тіні. Гучних оплесків і голосів наче не чув, все дивився в одному напрямку, нараз хутко повернувся, підійшов до панни Нори, яка йому аккомпанувала, й щось сказав їй; та здивовано подивилася на нього, щось одповіла, й погоджуюче похитала головою.

Конферансіє попередив слухачів, що поза програмою буде проспівано ще один романс.

Юрась наблизився до рампи. Очі його сумно дивилися поверх слухачів і болізно всміхалися зблідлі від хвилювання губи.

І враз серед затихлої салі пролунали слова, повні журливого змісту:

Було колись літо, і для мене тоже,
Було колись, було колись, не прийде ніколи...
Не плач, мое серце, на лиху годину,
Не вернеться, не вернеться, те, що ти любило.

Почулося два сумних акорди акомпаняменту, й враз щось гостро й боляче заворушилось в гру-

дях. Юрась зібрався зі силою, наче хотів подавити цей біль, підняв гордо голову, й почав наказувати певним і міцним голосом:

Смійся, серце, людям вір, не буде щастя:
Сльози твої щастя їх заллють,
Сльози твої щастя їх заллють.
О, смійся, серце, бачиш як горюють люде,
Щастя просять, так же як і ти,
Щастя просять так же...

На кілька мить замовк, далі болюче, журливо
й дуже затримуючись відповів:

Тільки не прийде ніколи!
Не прийде ніколи...

За тим глянув у Мірині очі й звертаючись вже
лише до неї, голосом повним безмірної туги про-
співав:

Було колись літо і для мене тоже...
Було колись, було колись, не прийде ніколи...

І з особливою силою почувалося це журливе:
„Було колись“, в поодиноких акордах акомпаня-
менту, й стогіном наболілої душі пролунали остан-
ні слова:

Не плач моє серце, на лиху годину.
Не вернеться, не вернеться... те що ти любило.
Юрась скінчив.

Кілька мить у салі панувала мертва тиша, й
враз повітря здригнуло від громових оплесків. Слу-
хачі відчули, що так виконувати може лише люди-
на, яка сама страждає, яка переживає те, що вико-
нує. Голоси з проханням про повторення не за-
тихали.

Міра сиділа, як засуджена. Вона почувала на
собі Юрасів погляд, і боячись підвести очі, вся
нервово тремтіла. Вона розуміла, що цей романс
був проспіваний до неї.

Концертний відділ закінчився.

Мірі невимовно захтілося бачити Юрася. Вона, напруживши всю свою волю, відкинувши збентеження й страх, пішла на сцену.

Там побачила, як Юрась стояв біля піяніно й замисливо складав ноти. Біля нього була Нора, й до Міри донеслися слова, які так впевнено й з притиском промовила:

— Ні, пане Юро! Сьогодні я вже запевнилася, що ви переживаєте драму, такого виконання я ще від вас не чула.

Вона на мить зупинилася на його обличчю свої виразні сірі очі, й жалем заговорила знов:

— На що ви себе мучите? Невже світ зійшовся клином?

— Ех, панно Норо! — змучено промовив Юрась, — часом буває, що весь цей великий світ дійсно здається пусткою, й так скучно на ньому. Я гадаю, що ви мене розумієте... залишмо цю розмову, прошу вас.

Нора поклала йому на плече руку, повернула до себе, й пильно вдивилася в його очі.

— Пане, Юро! Досі ми були близькими друзями, й ні з чим ви від мене не таїлися, а тепер, бачу, криєтесь, ховаєте в своїй душі страждання, й віддаляєтесь не тільки від усіх людей, а навіть од щирих друзів. Я певна, що може ніхто вас так не розуміє, й не відчуває так вашої душі як я, й мені боляче, що ви цього не ціните.

Юрась узяв її руки й з хвилюванням промовив: — Я вірю вам, Норо. Дякую за щирість і ласку.

Але глянувши в її очі — здригнув: йому здалося наче в них відбивалося щось більше ніж звичайна щирість і приязнь; руки Нори тремтіли в його руках.

Він одвів свій погляд од її очей, пустив її руки, сперся ліктями на піяніно й задумливо опустив на долоні голову.

Міра, яка мимохіть бачила й чула все, стояла як на вугілях, хвилювалася й не знала від чого: чи від ніяковости, що підслуховує, чи від розуміння, що є ще одна людина, яка близько стоїть до її Юрася, але далі вже не могла стриматись і підійшла до них.

Дві жінщини пильно вдивлялися одна в одну й порозумілись без слів.

Нора нервово стиснула в руках свою срібну торбинку, опустила голову й непевним кроком пішла зі сцени.

Юрась повернувся й завмер од несподіванки: перед ним стояла Міра; кров ураз вдарила йому в обличчя, й поволі відходила назад. Він дивився на Міру пронизуючим поглядом і не знав, що йому діяти.

Вона спокійно, твердо витримала блискучий погляд його очей, і дивлячись на його бліде змучене обличчя запитала:

— Ти змучений, Юрасю?

— Слабий, — відповів той сумно — слабий почуттям, думками.

— Поділися ними зо мною.

— Я вже поділився зі сцени. Прошай.

І повернувся щоб іти.

— Куди ти?

— Я мушу йти.

— Проводь мене до дому.

— Підеш із тим із ким прийшла.

І швидким кроком вийшов за лаштунки.

XXVII.

В цю ніч Юрась вже не міг заснути. В його голові весь час снували тяжкі думи, про переживання останніх днів і годин. Як тільки опускав на очі втомлені вії, перед ним з'являлися постаті: Міри й нахиленого до неї Волхіва. Кров била йому в голову, тремтіли розбурхані нерви.

„Як вона могла? — думав він. — Як могла? Зомною не хтіла йти, казала, що не піде зовсім, і в той час була з іншим, а я був один, і всі бачили й мабуть багацько з них пласкали про нас усякі дурниці, бруднили наші почуття; як це гідко, як гідко!“

І від цих думок не було спокою, не було відпочинку, він перевертався з боку на бік і чув як гострий біль гриз за серце. Він здавався собі таким осиротілим, у цьому великому мирі; покинутим на самого себе, й таким безсилим змагатися з лихою долею. Життя йому здавалося бездонним проваллям.

Кілька разів він ніби засипав, і тоді йому здавалося, наче летить у якусь безодню, за щось зачіплювався, й так висів не бачучи дна... захоплювало дух, холонув мозок, стогнав і прокидався... Навкруги мертва тиша, наче не було життя, й це мучило, лякало його.

В цю темну безпросвітню ніч, він не міг здолати тяжких дум своїх, своїх мук, і в цю ніч мир здавався йому холодною темною домовиною.

Ранок не приніс ні відпочинку ні занепокоєння. Він піднявся змучений, блідий зі синіми кругами під очима, й не знав де себе подіти. Тинявся з кімнати в кімнату, з кутка в кут; щось тяжке й гостре ворушилося в грудях, коли згадував про Міру, й не було сили позбутися цих думок і подолати біль душі.

В такому настрою застав його Гордій.

—Що це тебе вже днів із десять нігде не видно? Вчора з'явився в театрі, якийсь знервований, незвичайний і зараз же десь подівся; сьогодні вигляд такий наче хворий. Що з тобою сталося? За ці десять днів, що я тебе не бачив, ти якось опустився, наче постарів. Що тобі?

— Буває що за десять днів переживеш більше як за десять років.

Гордій стежив за Юрасем, дивився як той нервово ходив із кутка в куток і зітхнувши промовив:
— Нерви твої, Юрку, ні к чорту! Лікуватися тобі треба, а ти байдужісінько собі.

Юрась зупинився посеред кімнати й пильно подивився на Гордія. Йому хтілося сказати Гордієві, щось образливе, болюче, бо як можна говорити про якесь там лікування, коли в людини наболіла душа; коли загинула праця довгих років, пішли марно всі жертви; коли в більшості своїй рідний нарід, засліплений брехливими обіцянками своїх же гнобителів, перекинувся на їх бік, і залишив на поману й смерть своїх щирих і вірних проводирів, а тепер гине й сам од грабунків, голоду й холоду; коли плюндрується рідна земля, й на решті таке розчарування в кохання. Як можна розмовляти про якесь там лікування... Але як це часто буває з нервовими людьми, він якось ураз заспокоївся, безнадійно махнув рукою, підійшов до канапи й опустився на ню з тяжким зітханням, відкинувши на спинку голову.

— Слухай, Юро, видно, що ти страждаєш. Чого тобі бракує?

— Щастя.

— Тобі ще лічити себе нещасним?

— Хіба той хто багацько любив і враз все це загубив, хіба той може бути щасливим?

— Алеж ти тепер — як мені здається — зі свого власного особистого, дещо знайшов і повинен цим задовольнитися.

— О, я й сам так думав, але в чім тільки людина не помиляється, — промовив Юрась замисливо, далі рішучо звернувся до Гордія: — Знаєш, Гордію, багацько було в моєму життю днів, коли існування здавалося тяжким, коли набридало життя, але я все мріяв, все сподівався, що настане час, коли хтось увійде в моє життя, й заповнить його, й утворить щастя. І от мрії мої наче почали збу-

ватися; я вже було повірив у своє особисте щастя, й враз — розчарування, враз бачиш, що доля над тобою покепкувала, й що життя — грубе, скрійне болюче зявище!

Гордій сидів, глибоко пирнувши в фотелі, стукотів пальцями в ручки, й уважно серйозно дивився на Юрася.

— Так, Юро, не мало людей мріють про якісь ідеали, шукають краси, щастя, думають зробити щасливими себе й інших, і не досягають того тільки тому, що задихаються в душній атмосфері сіренької буденщини. Але ти повинен взяти себе до рук. Я догадуюся в чім річ, і скажу тобі приказкою: „не тільки світла що в вікні“. А до того ти є громадський і політичний діяч і належиш не тільки собі. Тобі соромно бути таким безвільним.

Тяжке зітхання видобулося з Юрасевих грудей.

— Бувають такі обставини, коли не помагає ніяке розумування, й коли є відсутною всяка воля.

Гордій не погодився, й бажаючи заспокоїти свого друга довго говорив із цього приводу, й доводив рацію своїх поглядів.

Юрась не відповідав, сидів тихо, мовчки дивився на книжки в великій шафі, й думав про те, скільки висловлено в них глибоких думок і почуття, й що може не один із тих, що висловлював їх, страждав так як і він.

В кімнаті поволі темнішало.

В сутінках, таємничими сілуетами, виглядали на стінах портрети письменників, і здавалося наче обличчя їх живі й розуміють все що діється.

XXVIII.

Вже кілька днів минуло з того часу, як Юрась бачив Міру в театрі. І кожний новий день приніс нові страждання. В ночі було особливо тяжко. Тиша й темінь наче заховували в собі якусь таєм-

ність, і тоді з темряви на нього насувалося щось тяжке непереможне, давило груди, захоплювало дух, і здригалось все тіло; доходив до розпачу.

„Невже ми оттак і розійдемося?“ — запитував себе без ліку. — Тоді ліпше не жить ліпше не жить.

В такі часи йому було однаково; життя було йому непотрібне. Всі життєві інтереси були витиснені думками про Міру, й він навіть не почував голоду. Йому здавалося наче все в його душі порвалося, й був лише самий біль.

В один із таких вечорів він вирішив зясувати все, бо вже не сила було терпіти. Він вирішив ще раз, в останнє покликати Міру до Зіни, й так чи інакше скінчити.

Через Зіну вони умовилися в п'ять годин побачитись.

Коли наближався час зустрічі, Юрась вже не володів собою — ходив без перерви з кутка в кут, майже кожної хвилини поглядав на годинника, нарешті не витримав і пішов до передпокою вдягатися. Прийшов до Зіни на чверть години раніше. Та кілька хвилин порозмовляла з ним, а за тим вбралася й пішла до крамниці. Залишився сам, сів на стілець і почав чекати...

Дивився на двері, й думав, що от-от кожної хвилини вони можуть відчинитися, й увійде та, від якої залежить його щастя, його життя...

Але як, без краю довго, тягнеться час.

Він рахував кожну хвилину, не зводив вже з дверей очей, а вони все замкнені, й все так тихо, тихо...

Сидів наче задеревенілий, що на когось чекає... Перед очима миготять якісь круги... Білі двері зливаються з білою стіною, ширяться, ще-зають і на їхньому місці гойдається щось велике, сіре й невиразне... Хтось міцний охопив голову, й

хилив до низу, напружені нерви зі страшним бо-
лем стиснули за серце.

— Ох, хутчій би вже, хутчій! — викрикнув
Юрась, і з великим зусиллям піднявся на ноги.

Стало легше. Все знову приняло свій поперед-
ній вигляд, і знову дивилися на нього мовчазні
двері.

Глянув на годинника, було пів на шесту.

Почав ходити з кутка в куток, і намагався ду-
мати про щось інше... А час минає так поволі, й,
здається, що тіні від лампи живі, й ходять назир-
ці, й підіймаються до стелі, й схиляються до під-
логи, наче шукають чиеїсь біди, й оточують зо
всіх боків. Його охопило нервове тремтіння, він
здрігнув, зупинився проти дверей і сперся руками
на стіл.

Стало тихо; поховалися по кутках тіні; наче
порожню зробилася кімната, все завмерло, й
тільки щось невидиме, страшне й непереможне,
тягнеться з якоїсь чорної пащі... стало за двері-
ма... дивиться крізь дерево живим горючим по-
глядом...

— Хто там?! Хто там?! — крикнув не своїм
голосом Юрась.

Двері відчинилися, увійшла Міра.

— Це ти?!

І він безсило опустився на стілець.

Міра обхопила руками його голову.

— Що тобі, Юрасю? Що тобі?

— Я й сам не знаю... Може хворий. Мені зда-
лося, що там за дверима, на мене чекає щось
страшне, якесь нещастя.

— Заспокійся, заспокійся, — тихо промови-
ла Міра. Взяла його за плечі, й близько загляну-
ла в розширені потемнілі очі. — Ти такий знерво-
ваний, ти зовсім слабкий.

— Міра! Якою ти стала, якою ти стала...

— Що ти цим хочеш сказати? — запитала й вдивилася на нього прищуреними очима; від цього обличчя її стало непривітне, втратило свою красу, й чимось чужим повіяло від цього погляду.

— Ти дійшла до того, що обманюєш мене. Кажеш, що кохаєш мене, в той час, як почуття цього в тебе немає.

Коли вона почула це, їй здалося наче грунт валився під її ногами.

— Неправда! — скрикнула. — Неправда! Я ніколи не обманювала тебе, й тепер не обманюю, й ти не смієш так ображати мене.

В голосі її почувалися сльози, вона замовкла, підійшла до вікна, й нервово тереблячи в руках муфу, дивилася на вулицю.

Юрась іронічно всміхнувся й розхвилювано заговорив знову:

— Якже тоді розуміти твою присутність в театрі з Волховим? Чому зо мною ти відмовилася йти, а з ним пішла?

— Це ревності, Юрасю.

— Ні, не ревності, а образа! Як ти сама не могла зрозуміти, що при наших стосунках і таких обставинах, це не допустимо.

— Я не хтіла йти, він для мене лише звичайний знайомий, і коли пішла, то тільки тому, що не хтіла дратувати матір. Він приїхав за мною до нас, і мама настоювала, аби я пішла.

— Ага, так. Мама настоювала — ти пішла, прохав я — відмовилась; мамине бажання виконується, мое — ні. Годі, Міро! Я більше не можу виносити; я не можу допустити аби мої вороги кенкували з мене, й глумилися користуючись своєю перемогою; я не можу не бачити тебе тижнями, коли так кохаю, не можу! Я змучився, я звівся!

Він підійшов до столу й втомлено опустився на стілець. Плечі його згорбилися, а обличчя —

бліде з запалими щоками, здавалося, втратило всякий вираз.

Міра дивилася на нього, серце її стискалося від жалю, й несподівано для себе самої вона скрикнула:

— На що це все?! Для чого стільки хвилювань і мук? Для чого доля звела нас? Щоб бачити наші страждання, сльози? Невже наше кохання — наше нещастя?

Юрась наче закам'янілий сидів і дивився в вікно.

День кінчався. На банях церкви світилося темно-червоним коліром сонце й кривавими іскрами розліталось від хрестів.

Згодом він підняв голову, й голосно рішучо відповів:

Так, Міро, нещастя! І я проклинаю той день і годину, коли здибався з тобою!

І далі тихо майже стогнучи додавав:

— Як би хотілося перейти від цього паскудного скрійного життя, туди де нема: ні кохання, ні образи, ні ворожнечі, й заспокоїтись, заспокоїтись раз і назавжди.

Він підвівся й дивився на обрій.

Сонце заходило. Червоні бліки відбивалися на його голові, й робило його якимись незвичайним.

Міра уважно вдивлялася в його дуже й змар'їле обличчя, й душевно лагідно говорила:

— Юрасю! Не муч ти себе й мене. Я інакше не можу. Якби ти знав скільки я терплю дома. Мама й досі лежить хвора, й я знаю, що в цьому моя вина; брати дивляться на мене як на якусь злочинницю; батько ходить понурий, мовчазний, і кожна розмова з ним кінчається сльозми. І вже не маю сили все це виносити ;я хочу хоч трохи спокою. Твоє кохання егоїстичне, ти хочеш щастя для себе й не рахуєшся ні з чим, для тебе однаково,

якимиб жертвами не здобути його, аби здобути, а я на це піти не можу. Я благаю тебе: терпи й чекай.

— Доки чекати? Доки? питаю я тебе. От вже два роки як я чекаю, й скільки хвилювань, скільки мук було за цей час. Я вже не можу зносити такого життя. Здається ще день-другий, і прийду до останньої смуги, а там... там вже смерть.

— Юрасю! Що кажеш? Це жах якийсь!

— Може й жах, але в цьому й сила, й перед цією силою замовкне все. Біль моєї душі, страшнийший за смерть. Життя й смерть однакові для того, хто кохає до забуття.

— Юрасю! Хто зрозумів і переживає красу, для того біль душі може бути переможеним. Ми утворені для того, щоб жити, й коли біль і страждання утворені разом із життям, то ми повинні переносити їх і жити.

— Це значить тліти; мучитись і тліти на маленькому вогні, який вже два роки пече мою душу. Годі! Більше не можу. Не здолаю цих мук. Кінчай сьогодні: або вони, або я.

Міра мовчала; дивилася в далечинь і щось тяжке, холодне було в її завмерлім погляді.

— Міро! Я чекаю на відповідь... Міро!

— Я не можу переступити через труп матері, — вимовила вона тихо.

Стогін повний безмірного відчаю, вирвався з Юрасевих грудей, він захитався й щоб не впасти, сперся плечима й головою в стіну, й безсило звисав руки.

— Ідь відси й пережди, — зі слізьми промовила Міра.

— Я поїду... далеко поїду... щоб усе забути... — тихо промовляв він. — Яка пуста в душі... Я поїду, а ти йди до них... Іди! — вимовив він в останнє твердо й рішучо.

Міра тихо пішла, біля дверей повернулася й подивилася на нього очима повними сліз. Два почуття боролися в її грудях.

— Юрасю! — скрикнула голосом повним смутку й жалю, й хтіла вернутися.

Він не повертаючи голови, безсило махнув рукою, щоб ішла.

Міра тихо зойкнула, притулила до очей хусточку, й здрігуючись від здавлених ридань хутко вийшла з кімнати.

Юрась вертався до дому розбитим і змученим у край. Голова крутилася наче в п'яного, й не було ніяких певних думок, загублено було всяку надію. Коли було щастя — почував себе здоровим, веселим, молодим, а тепер наче пів віка на раменах тримав. Ішов зігнений з похиленою головою; почував що щось увірвалося в грудях, і гуло як стогін; слідом за ним ішли нічні тіні — трівожливі повні таємности й відчаю; і страшною темрявою глянув на нього передпокій, коли вступив до свого будинку.

Увійшов до кабінету, впав на канапу, й, обхопивши руками голову, глухо застогнав.

В димарі гудів осінній вітер; за вікном вторувало йому чиясь скигління... не хтілося жить.

Юрась засвітив, думав що полегчає, але лямпа весь час чогось однотонно й млосно дзигчала, й це дзигчання ще дуже дратувало нерви. Нарешті він не витримав, підійшов до столу й дмухнув — світло погасло.

В темноті неясними контурами вимальовувалася мебіль, і сірими плямами визирали вікна. Він ходив по кімнаті й почував як нервово здрігалися вії, тремтіло все тіло. І здавалося йому, що його попереднє життя існувало колись давно й було коротке, а те, що переживалося тепер, тлялося так довго й було таке болюче.

Він утомився, ліг на канапу, й заплющив очі, але тяжкі думи не давали спокою й мучили без краю.

„Як буду жити, як буду жити? — знову й знову запитував себе Юрась. — Під жорстоким деспотизмом світових хижаків; гине моя вітчизна; я мусів кинути рідну землю, й тинятися на чужині, в надії, що хоч тут знайду заспокоєння й утіху, але нема, нема... Міра загублена для мене, й з нею загублено все“...

Щось ударило в голову, наче чимось гострим прокололо серце, й з грудей вирвався глухий здавлений стогін.

Юрась схопився на ноги, вибіг на двір щоб охолодити голову, й дихнути свіжого повітря.

Низько висіло над землею хмарне небо й густа мокра мряка давила землю; над заснулим містечком все гудів вітер, стогнав лиман.

На дворі йому стало ще гірше. Вітер продував крізь одіж і пронизуючим холодом проходив у тіло. Вернувся до хати й ліг в постіль, але не спав усю ніч. Тяжкі болючі думи літали над головою як чорні круки, гризли серце, клювали мозок. Так він лежав і чекав коли настане день.

XXIX.

Ранком Юрась підійшов до люстра, й злякався сам себе: обличчя стягнулося, пожовкло, на скрнях позападало; великі сині круги були під очима, й тяжкі вії низько опускалися на втомлені очі. І побачив, що кілька сивих волосків, що були по переду, тепер роскинулися й білили по всій голові.

„Невже так хутко, за яких три десятки літ, доростає життя? Невже в моєму життю наступила смутна осінь, і незабаром зима?... Вже зима! Я загубив вес — весни більше не буде.“

Думки про Міру не покидали його; йому хотілося побачити її ще хоч один раз, висловити все, розкрити всю свою душу, а тоді хоч і вмерти.

Над вечір він вдягнувся й вийшов. Ходив по вулицях, на яких можна було Міру здібати; завітав до Зіни, до Дари; заглядав до вчительки музики, блукав недалеко від її будинку, й все вичікував.

Вже й день погас; спустилася на землю ніч, а він все ходив по порожніх тихих вулицях, змучений і самотній.

Осіння ніч холодна й непривітна; нігде й живого духа; зловіщо шуміли дерева й зі стогіном кинулися долу; нудгуючи скиглив вітер, і голосінням відчаю була переповнена ця темна ніч.

„Куди втікти, де подітися від цього відчаю? — думав він, і мир здавався йому чорною холодною домовиною.

Знервований, змучений, із якимсь непевним жворим поглядом, він все ходив, все сторожив недалеко від її будинку, все сподівався...

Нарешті вчув страшну втому, вже ледве ворушив ногами, й цілком машинально несвідомо повернув до дому. Почував, що смертельно втопився жити, й наче звертаючись до когось думав:

„Чому було кохання, щастя, й не стало, й чому тепер хтось так сумно й безнадійно ридає в його грудях; чому не хочеться жити?..."

І ця думка: „не хочеться жити“, все росла й жорилась, захопила його цілком і важкою кам'яною скибою давила на його голову. На душу повалився пекучий смуток і страх за кожну хвилину життя, й здавалося йому, наче замерло все, й тільки він один залишився в цьому величезному, безпросвітньому мирі...

Прийшов до дому й йому здалося, наче у всіх мимнатах, у кожному кутку: нудьга, смуток і горе,

й наче хтось страшний вичікує, щоб жадібно припасти до грудей і смоктати кров.

Він засвітив у кабінеті лампу, й охопивши руками голову опустився на фотелю; во всьому тілі розливався могильний холод.

За недовгий час раптом схопився на ноги, підійшов до столу, виняв із шухляди блискучий револьвер; подивився на нього, поклав до кишені й сів на канапі. Сидів довго нерухомо, наче закам'янілий, і очима, червоними від безсонних ночей, дивився в одну цятку лампового світла.

„Як він любив, як колись хтів жити, а тепер не може, життя над силу йому.“

Нараз різко й гучно на вулиці заторохкотіло: хтось проїхав дуже хутко порожнім возом, і від цього тарахкотіння задріжали вікна, загули стіни. Ці різкі згуки нестерпучим болем відбилися з його голови, він здригнув, схопився на ноги, й почув, як у кишені, по нозі вдарило його щось тяжке.

Спустив до кишені руку й намацав револьвер; виняв його, довг одивився на холодну блискучу крицю, й думає, що Міра не прийшла до нього в останній час прощання з життям, і не побаче він у останню хвилину ту, кого так щиро й безмірно любив... Страшний роспач охопив усю його істоту, він схопив себе за голову, захитався, впав грудьми на канапу, й глухо болізно стогнав... Нараз повернувся плечима до канапи й приставив до грудей револьвер...

Щось чорне, страшне насунуло на нього з кутків кімнати, щось стиснуло за горло, заперло віддих...

— Міро! Міро! — простогнав він. І по кімнаті пролунав різкий короткий стріл.

Зі змученими, широко розкритими очима він схилився головою на край канапи, далі зісунувся на бік, і, роскинувши руки, впав на підлогу.

Настала мертва тиша. Замовкло все; лише лампа блимала вогневими язиками й таємничо освічувала темну кров, що текла червоною цівкою з грудей.

XXX.

Без руху, без голосу, бліда з розширеними зіницями станула Міра, коли почула про смерть Юрася. За кілька мить, голова й все тіло наче налялося оловом, й вона з глухим стогіном впала на підлогу.

Коли прийшла до пам'яті, то почула біля себе метушіння людей і розхвилювану розмову. Нестерпучий біль розривав груди; щось тяжке давило на голову й на скроні; якийсь лютий холод пронизував наскрізь тіло, й здавалося, що за головою стоїть смерть.

Вона несамовито скрикнула, впала на спину, й вже нічого не бачила, нічого не чула.

Минуло кілька днів поки Міра відкрила очі й свідомо глянула по кімнаті.

— Слава тобі, Господи! — промовив хтось радісно за її головою, й тихо заплакав.

Міра повернула голову й побачила матір. З очей її текли сльози, але разом із тим радісно всміхалася.

Міра хтіла підвестися. Сперлася руками в постіль, підняла голову, й тільки хтіла підняти плечі, як руки затремтіли й вона безсило опустила на подушку.

— Вставати вам ще не можна, — почула Міра чиєсь лагідне застереження.

То був Тукальський.

— Кріза минула й тепер ми почнем видужувати, рапвад почнем? — знову звернувся до неї доктор лагідним напів серйозним, напів жертвовливим голосом.

Вона подивилася на доктора, сухими здивованими очима, й поволі згадала все, що було.

Згадав Юрася, його кохання, й не могла, не хтіла вірити, що він вже ніколи не прийде, не приголубить і не заговорить.

І їй здавалося, що то було якесь непорозуміння, яке вже минуло й знову все буде добре.

— Мамо, де Юрась? — тихо запитала вона й в голосі її було стільки хвилювання, надії й чекання. Вона запитала й думала: „От зараз мати відповість і заспокоїть, скаже, що Юрась живий, що все буде добре“.

Мати мовчала.

— Мамо! Де Юрась?! — знову вже викрикнула Міра, й підняла голову.

— Поховали.

І це слово, наче скеля тяжка, звалилося на Мірину голову. Вона почула себе розгавленою й побачила розбитими — всі мрії, всі надії, які ще жили й голосили в наболілій душі.

— По-хо-вали... — ледве чутно промовила вона, й голова її поволі опустилася на подушку.

Не було сили: ані нарікати, ані плакати, й тільки душа — мовчазна й наболіла, стогнала й плакала без сліз...

XXXI.

Молодий організм перемагав. Міра поволі видужувала.

Виходити з дому доктор ще не дозволяв, і в чотирьох стінах кімнати був тепер весь її мир. Все наче перестало існувати для неї, й тільки спомини про недавнє минуле, жили в її душі. Її кохання здавалося їй тепер якимсь чарівним сном, на причуд-гарними мріями, які були й щезли. У глибинах душі, тихо нарікав голос сумління; вона почувала себе без краю винною, й часто тихі слези котилися з її очей.

Вона видужувала, але на обличчю її відбивався мовчазний смуток, і все сумніщими ставали очі.

Дуже довгими здавалися їй вечори осінні, й коли подруги відходили від неї, вона довгими годинами просиживала біля вікна, все дивилася на небо, й почувала себе без краю самотньою, й знала, що цей сум і самотність вже ніколи не покинуть її.

Мати часто заходила до неї, й журилася розуміючи її думи. Кілька разів заводила з нею розмову, але Міра майже не відповідала. Мати їй і вбрання пишні набірала, й коштовні золоті речі дарувала, але не тішилася тим Міра. Візьме, подивиться, тихенько зітхне, покладе десь і забуде про них.

Мати бачила як вона нудьгує, й прохала подруг частіше навідуватись до Міри; все журилася, а батько проходячи повз Мірині вікна, повертав до них очі, й коли бачив Міру, сумно схиляв голову, йшов далі й про себе думав: „Як-би-ж я знав, як-би-ж я знав“. І тоді довго розмовляв зі своєю дружиною про те, як мучиться й нудьгує улюблена дитина; про те, що через них загинула хороша людина; почували себе винними, мучились сумлінням і тяжко зітхали.

XXXII.

Був тихий соняшний день пізньої осені, коли доктор дозволив Мірі вийти на свіже повітря.

Міра вбиралася, й дивилася в люстро. Вона схудла й була така змучена; очі світилися лагідним, добрим і тихим сумом, і від того обличчя її було світле й прекрасне.

Вона була вродливою як і раніше, але тепер в неї вже не було бажання бути ще кращою, й не хтілося, як раніше, прикрашати себе; тепер її було байдуже. Поправивши машинальним рухом волосся, накинула на голову хустку й повернулася до дверей. Погляд її впав на вазон із кущем білих хризантем. Вони розкинулися на всі боки ве-

ликими білосніжними комими, й ніби задумливо про щось мислили; були світлі ніжні й холодні, такіж журливі, як і дні пізньої осені.

Міра наломала їх великий пучок і тихо вийшла з кімнати.

Через відчинену браму, до неї вперше, за довгий час, донеслися звуки зовнішнього життя. І з новою силою ринули на ню спомини. Вона вийшла за браму, довго дивилася в далечінь задумливим поглядом, далі повернула праворуч і пішла шляхом, що вів до цвинтару.

Поки йшла, сонце поволі заволокіалося хмарами, почав віяти невеличний вітер, і наче живі заворушилися хризантеми.

Міра йшла, задумливо дивилася далеко поперед себе, й коли побачила з даля огорожу цвинтаря почала хвилюватися; тремтючими руками відчинила фіртку, й запитавши сторожа про Юрасеву могилу, пішла головною алеєю.

Віяв вітер і крутив зівялим листям; тріщало віття голих дерев, хрупотів під ногами пісок; крізь засохлі кущі то тут, то там білили плити, надгробки й хрести.

За кілька хвилин звернула на бік і побачила тимчасовий хрест із імям Юрася. І враз щось підкотилося до горла, здавило віддих. Наче ві сні підійшла до могили й схилила голову; з безпомічно опущених рук із тихим шелестом розсипалися хризантеми й білим узором вкрили чорну могилу.

Нестримні сльози покотилися з її очей,, падали на білі квіти й виблискували чисті наче перлини.

Вона опустила на лавочку, й ніби не жива сиділа без руху, без голосу довгий час.

Низько плили чорно-сірі хмари, темнішали надгробки й хрести, й журно шелестіли сухі кущі бузку й агрусу.

Міра нахилила до могили голову, й без краю сумним голосом прошепотіла:

— Юрасю! Чи бачиш ти, яка я самотня й нещасна? Я втомилася жити, я знівечена й змучена... Юрасю!...

Поклик цей пролунав тяжким стогіном і разже загубився в повітрі.

Вітер затихав і все більше смеркало; зрідка падали невеличкі сніжинки.

Міра підняла голову й обвела навколо очима.

„Треба йти, — промайнула думка в її голові... — Як? вже йти? й бути все життя самотньою, ніколи більше його не бачити?...”

Вона задихалася; з великим напруженням втягнула в себе повітря, тріпнула головою й, зі стогіном і болем викрикнула:

— Юрасю! Юрасю! — й припала коліньми до холодної землі.

Мовчанням віяло з могили, тільки вітер тихенько шелестів і плакав у кущах, і все більше й більше падав сніг.

І вона зрозуміла, що глибоко поховано кохану людину, що вона самотня й не буде щастя ніколи, ніколи...

Глухі здавлені ридання потрясли її тіло, вона впала головою на білі квіти й простягнулася по могилі всією постаттю, ніби намагалася розтворитися в вічності часу й забуття.

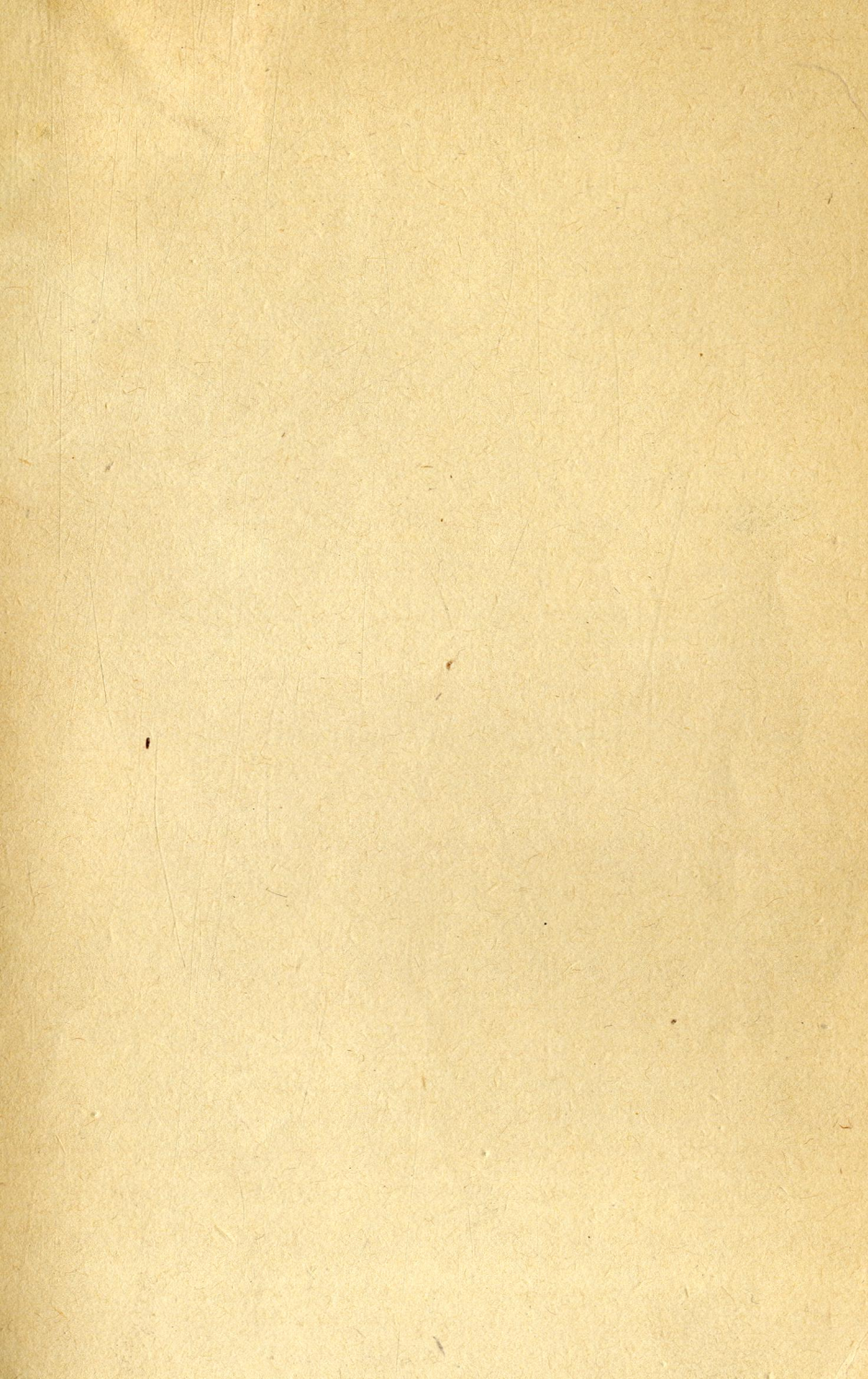
А над нею все віяв, все плакав і тужив вітер; падав сніг і вкривав кволе тіло.

Цей перший сніг нагадував про смерть усієї природи, й ховав останні сліди яскравого літа. Заснуло все: й зелені рослини, й водяні веселі струночки, й яскраве блакитне небо... І тут, у холодній чорній могилі, заснуло кохання, заснуло щастя.

І наче заснула, зі змученою наболілою душею,
лежала Міра; теплі чисті сльози котилися з її очей
і просочувалися крізь землю до рідної труни.

А великі білі сніжинки, поволі, мрійно крути-
лися в повітрі, журливим білим саваном вкривали
землю, змучену дівочу постать, і все падали...
падали...

3, 36 (1987)

р
л
6870

77150

21 1/2

ІЛЬКО ГАВРИЛЮК

НАБОЛІЛІ ДУШІ

ПОВІСТЬ